

KÖZTES-EURÓPA

2022/2. szám

XIV. évf./2. szám

No. 32

Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

Felelős szerkesztő/Főszerkesztő:

Dr. habil. Bali Lóránt - Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Gulyás László – egyetemi **KÖZTES-EURÓPA**
tanár Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Szegedi Tudományegyetem

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG tagjai (2021.01.01-től):

Dr. habil. Domonkos Endre – Budapesti Gazdasági Egyetem

Dr. PhD. Döbör András – Szegedi Tudományegyetem

Dr. habil. Győri Ferenc – Szegedi Tudományegyetem

Prof. Dr. Kaposi Zoltán, Dsc – Pécsi Tudományegyetem

Dr. habil. Kókai Sándor – Nyíregyházi Főiskola

Dr. PhD. Turcsányi Enikő – Szegedi Tudományegyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására/SZTE-Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Kiadó székhelye:

6727 Szeged Lőwy Sándor utca 37./6725 Szeged Boldogasszony sgt. 6.

Felelős kiadó személy:

Prof. Dr. Gulyás László/Dr. PhD. Döbör András

A Szerkesztőség székhelye: SZTE-JGYPK Szakképzési Felnőttképzési és Tudásmenedzsment
Intézet, 6725, Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme: Egyesület Közép-Európa Kutatására 6727 Szeged, Lőwy Sándor u.
37.

A Szerkesztőség emailcíme: laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@jgypk.szte.hu

Nyomda:

S-Paw Nyomda Üllés

ISSN 2064-437X (Nyomtatott)

ISSN 2676-8909 (Online)

A VIKEK KIADVÁNYAI

KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK

- I. évf. (2008):** № 1.; № 2.
II. évf. (2009): № 3.; № 4–5.; № 6–7.
III. évf. (2010): № 8.; № 9.; № 10.; № 11.
IV. évf. (2011): № 12.; № 13.; № 14–15.
V. évf. (2012): № 16.; № 17.; № 18–19.
VI. évf. (2013): № 20–21.; № 22.; № 23.
VII. évf. (2014): № 24.; № 25.; № 26–27.
VIII. évf. (2015): № 28.; № 29.; № 30.; № 31.
IX. évf. (2016): № 32.; № 33.; № 34.; № 35.
X. évf. (2017): № 36.; № 37.; № 38.; № 39.
XI. évf. (2018): № 40.; № 41.; № 42.; № 43.
XII. évf. (2019): № 44.; № 45.; № 46.; № 47.
XIII. évf. (2020): № 48-49. № 50 № 51
XIV. évf. (2021): № 52 № 53
XV. évf. (2022): № 54 (szerkesztés alatt)

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI

- I. évf. (2009):** № 1.
II. évf. (2010): № 2.; № 3–4.
III. évf. (2011): № 5–6.
IV. évf. (2012): № 7.; № 8. (A-sorozat 1.); № 9. (B-sorozat 1.);
№ 10. (A-sorozat 2.); № 11. (A-sorozat 3.)
V. évf. (2013): № 12. (A-sorozat 4.); № 13. (B-sorozat 2.)

A 2014-es évben a folyóirat kettévált, ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg:

KÖZTES-EURÓPA

Társadalomtudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évf. (2014):** № 14.; № 15–16.
VII. évf. (2015): № 17–18.
VIII. évf. (2016): № 19–20.
IX. évf. (2017): № 21–22.
X. évf. (2018): № 23.; № 24.
XI. évf. (2019): № 25.; № 26.
XII. évf. (2020): № 27.; № 28.
XIII. évf. (2021): № 29 № 30;
XIV. évf. (2022): № 31.

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

- № 1.:** Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- № 2.:** M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- № 3.:** Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged 2012.
- № 4.:** Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- № 5.:** Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
- № 6.:** Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- № 7.:** Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
- № 8.:** Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
- № 9.:** Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- № 10.:** Lóránt Bali (ed.): Predstavljajte drusvenogospodarstvenich címbenika... Szeged. 2014.
- № 11.:** Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014
- № 12.:** Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. Szeged. 2014.
- № 13.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014
- № 14.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- № 15.:** Miklós Péter: Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. Szeged. 2017.
- № 16.:** Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- № 17.:** Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- № 18.:** Polgári Szilvia: Beszélgetések vágtatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- № 19.:** Haffner Tamás: Az Uniós és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.
- № 20.:** Gulyás László (szerk.): SZÁZADIK! 2019. **№ 21.:** Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. 2019.
- № 22.:** Gulyás László (szerk.): 111 életrajz a külpolitika történetéhez. 2020.
- No23:** Turcsányi Enikő (szerk.): Fejlődéslélektan óvodapedagógusoknak, fejezetek a fogamzástól a beiskolázásig. Szeged. 2020.
- No24:** Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 4. Szeged. 2020.
- No25:** Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. Szeged. 2020.
- No26:** Gulyás László (szerk.): Fejezetek a versaillesi Közép-Európa történetéből. 1. kötet: Az utódállamok születése 1918–1924. Szeged. 2021.
- No27:** Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 4. Szeged. 2020.
- No28:** Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.
- No29:** Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.

TAYLOR

Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

VI. évf. (2014): № 14–15.; № 16–17.

VII. évf. (2015): № 18–19.; № 20–21.

VIII. évf. (2016): № 22.; № 23.; № 24.; № 25.; № 26.

IX. évf. (2017): № 27.; № 28.; № 29–30.

X. évf. (2018): № 31.; № 32.; № 33.; № 34.

XI. évf. (2019): № 35.; № 36.; № 37.

XII. évf. (2020): № 38.

XIII. évf. (2021): № 39. (szerkesztés alatt)

GEPOLITIKAI SZEMLE

I. évf. (2019): № 1.; № 2.; № 3.

II. évf. (2020): № 4.; № 5.

III. évf. (2021): № 6.; № 7.

IV. évf. (2022): № 8. ; № 9.

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- VARGA PATRIK:** Vendégfogadók Pécssett a modern szállodaalapítások előtt 7–21
- ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA:** Kühnel Márton (1884-1961) kárászi molnár
tündöklése és bukása, avagy a kreativitás sorsa a 20. század első felében 22–33

Jelen folyóiratszám
a
Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
156. kiadványa

VARGA PATRIK ZSOLT

MSc-hallgató, Vezetés és Szervezés szakágon

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

MSc-student of Leadership and Organisation program,

University of Pécs Faculty of Business and Economics, Pécs, Hungary

ORCID: 0009–0008–3370–8087

email: patrik.varga96@gmail.com

**VENDÉGFOGADÓK PÉCSETT A MODERN SZÁLLODAALAPÍTÁSOK
ELŐTT**

INNS OF PÉCS BEFORE THE ESTABLISHMENT OF THE MODERN HOTELS

ABSTRACT

In this study I present the beginning of the hospitality industry of Pécs prior the establishment of modern hotels by introducing traditionally operating inns. At first, I introduce the economy of the largest city of South Transdanubia after it earned its freedom from the different authorities in the 18th century. Pécs was a unique city with good geographical factors. The Mecsek mountain protected the town from harsh weather elements. Therefore, Pécs had a very mild Mediterranean climate, which was a key element in agriculture and viticulture. Due to the increasing numbers of markets and fairs more and more people were visiting the city, trade was booming. As the demand rose taverns and inns were built by local entrepreneurs to supply the needs of non-residents. As a direct result of this, several inns were established. To name the 7 biggest and well-known ones: Magyar Korona, Magyar Király, Hétfejedelem, Fehér Farkas, Mátyás Király, Aranyhajó and the „Vendégfogadó a Nádorhoz”. They were representatives of the traditional hospitality of the era. They looked very similar to each other with minimal ornamentation. These house-like buildings had only one or two floors with a small number of rooms, usually with the capacity of under 10 beds. Their layout was pretty much identical: through a huge entrance we found an inner yard where the latrines, the stables and the wells were. The different rooms and common areas were inside of the inn. If the building had multiple storeys, then usually the common areas were on the ground floor, whereas the rooms were located above. The provided services were sufficient to meet the basic needs of the guests, such as hunger, thirst, resting and preparing the horses for the road. The innkeeper oversaw daily operations. In the traditional system there was virtually no competition between establishments, thus every business coexisted with each other. This traditional system changed with the opening of „Vendégfogadó a Nádorhoz” in 1846, which was the first hotel in Pécs by today’s standards. Traditional innkeeping had a lot of potential to develop which was realised in the hospitality industry of the city after 1867.

Keynotes: hospitality, Pécs, beginning of the 19th century, traditional innkeeping, inn history

Kulcsszavak: vendéglátás, Pécs, 19. század eleje, tradicionális vendégfogadás, fogadótörténet

1. BEVEZETÉS

Tanulmányomban a pécsi szálláshelyek fejlődésének kezdeti szakaszát fogom bemutatni. Ezek a tradicionálisan működő, általában alacsony kapacitással rendelkező szálláshelyek rendszerint fogadókat, vendégfogadókat, szállókat és beszálló kocsmákat foglaltak magukba. Általában a tulajdonosaik üzemeltették a fogadókat. A már messziről is könnyen megismerhető földszintes

– ritkább esetekben emeletes –, egyszerű házszerű képződmények ugyanakkor a korabeli utazóközönség szükségleteit maradéktalanul ellátták; ezek az igények javarészt alapszükségletek voltak: ivás, evés, elszállásolás, felfrissülés, lovak felfrissítése stb.

Habár a pécsi 19. századi gazdaságról számtalan forrás maradt fenn, mégis a fogadókrol annál kevesebb. Ennek ellenére igyekeztem a fellelhető információik alapján rekonstruálni a korabeli gazdasági környezetet, amelyben a vendégfogadás rendszere működött. Antalffy Gyula reformkori városrajzából megismertem Pécs általános profilját, míg gazdasági szerepének meghatározásában nagy segítségemre voltak Bácskai Vera tanulmányai. Természetesen a kialakított képet számtalan egyéb szaktanulmány, iparstatisztikai kiadvány és egyéb szakirodalom is segítette. A megismert környezet után rátértem a vendéglátás részletezésére; először egy általánosabb jellemzést adtam, majd pedig a korszakban működött legnevesebb pécsi fogadókat. Jellemzésemet segítette Kovács Lajos munkássága, a 2010-ben megjelent Pécs Lexikon szócikkei, tárcái, illetve számos a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára által kiadott tanulmánykötet is. A város vendégfogadásának mindennapos működését ismertem meg a korabeli sajtóból, úgymint a Pécsi Napló, Pécsi Figyelő és egyéb lokális-, illetve országos lapokból az ADT és a hungaricana.hu segítségével. A levéltári alap kutatás során felhasznált városi ügyiratok sokat segítettek a valóság feltárásában. A fogadók kinézetét elsősorban fényképgyűjteményekből ismertem meg (MNL BaVL, Janus Pannonius Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum).

Kutatási tevékenységemet két szakmai kérdésre fókuszáltam. Egyrészt kíváncsi voltam, hogy néz ki a pécsi vendégfogadás rendszere a nagy szállodalapítások előtt, másrészt az is érdekelt, hogy milyen innovációk jöttek létre, amivel előkészítették a szállásadás gyökeres változását?

2. PÉCS GAZDASÁGA A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Pécs a török hódoltság után a püspök, mint földesúr alá tartozott. Hosszas folyamat eredményeképpen valódi felszabadulása 1780. január 21-én következett be, amikor is szabad királyi jogú városi rangra emelkedett.¹

Pécs a reformkori források jó adottságokkal rendelkező, mediterrán városként említik, amely elsősorban földrajzi elhelyezkedéséből adódik. A várostól északra a Mecsek nemcsak megóvja a települést a kedvezőtlen időjárási tényezőktől, hanem a déli fekvésű napos lejtők révén kitűnő feltételeket teremt a mezőgazdaság számára is: megterem itt a legtöbb déli gyümölcs (füge, eper, cseresznye, olajfák stb.) és kiemelkedő a szőlő- és gabona termesztés, aminek következtében Pécs regionális méretekben is meghatározó bor- és gabonaforgalmi hely volt.²

A várost három nagy kereskedelmi útvonal érintette, amelyekkel mind a szlavóniai, mind a Török Birodalom területei be voltak kapcsolva Pécs kereskedelmi rendszerébe. Nyugat felé a Szigetvár–Nagykanizsa–Bécs katonai, postai és kereskedelmi út, a Buda felé tartó északi út és a Balkán országait bekötő délkeleti út szolgálta a nagykereskedelmet. A forgalmazást a településen polgárőrség vigyázta.³ Az említett útvonalak mellett a megyén belül fontos volt a Pécs–

Mohács összeköttetés is, amelyen főleg gabona és só-, később szénforgalmat bonyolítottak le.⁴ Folyamatos népességnövekedés jellemezte a települést és az 1848-as évekre már 15.000 fős volt a lakosság.⁵ A város kereskedelmének fejlődését mutatja a nagykereskedők számának növekedése is. Az 1823-ban számlált 18 kalmár 1845-re 34 főre, 29 kereskedőre és 7 húsárusra bővült.⁶

Pécs gazdasági jelentősége piacközponti szerepében is tükröződik. Az 1828. évi országos összeírás elemzéséből az derült ki, hogy Baranya vármegye településeinek mintegy 97%-a tisztán Pécs vonzáskörzetébe tartozott; vagyis ezek a települések kizárólagosan a várost tartották eladó- vagy vásárlóhelynek.⁷ A dél-dunántúli régióban egyértelműen Pécs bírt a legnagyobb hatással; tiszta körzetének népességét tekintve az országos rangsor második, míg a körzetek összes népességét tekintve a harmadik helyen állt.⁸ Pécs napi-, szerdán és szombaton pedig heti piacot tartott. Ezenkívül havi-, valamint évente négyszer országos vásárokat is rendeztek. A kereskedelmi utak a belvárosban, a város főterén futottak össze. Az itt megrendezett „Nagy piacon” mindenféle árucikk volt; a pécsi iparosok portékáitól kezdve – hiszen a város ipari termékei keresettek voltak vonzáskörzetében – az idelátogató települések mezőgazdasági terményein át szinte minden.⁹ Ezenkívül létezett még a „Kis piac”, a „Sertés piac”, a „Marha és gabonapiac”, de létezett külön „Gyümölcs piac” és „Hal piac” is.¹⁰ Pécs a Királyi Tartománybéli Biztosság közigazgatási székhelye volt, vagyis négy vármegye ügyeiért felelt, és a Királyi Só Tiszttség tagjaival és sóház üzemeltetésével évente körülbelül 60.000 mázsa só forgalmat bonyolított le Moháccsal együtt.¹¹

A baranyai település kézművesipara is élen járt. A mecseki szén, a vas és a bőr forgalma jelentős volt a térségben. Az 1830-as években a nagyjából 80–90 kézműves mesterséget körülbelül 700 céhen belüli- és kívüli mester végezte. Ez is mutatja Pécs ipari fejlettségét, amellyel az országos rangsor elitjébe tartozott Buda, Pest és Pozsony után. A céhes rendszert az 1840-es évektől folyamatosan váltotta fel a modernebb gyáripár (dohányörlő gyár, likörgyár, vasgyár, gyufa- és cukorgyár, sörgyár stb.), amely tovább növelte a város regionális jelentőségét.¹²

Pécs jó gazdasági helyzetén kívül kiemelkedő volt kulturális és értelmiségi jellege is. „Pécs lakosai tulajdonképpen polgárok, diákok, papok és professzorok.”¹³ Működött itt püspöki líceum, gimnázium, művészeti iskola (rajz, zene), tanítóképző, felsőbb leánynevelő intézmény és papi képző is. Szepessy Ignác pécsi püspök révén alakult meg az első, nyilvános könyvtár és 1839-ben a városban állt össze az első magyar színésztársulat is.¹⁴

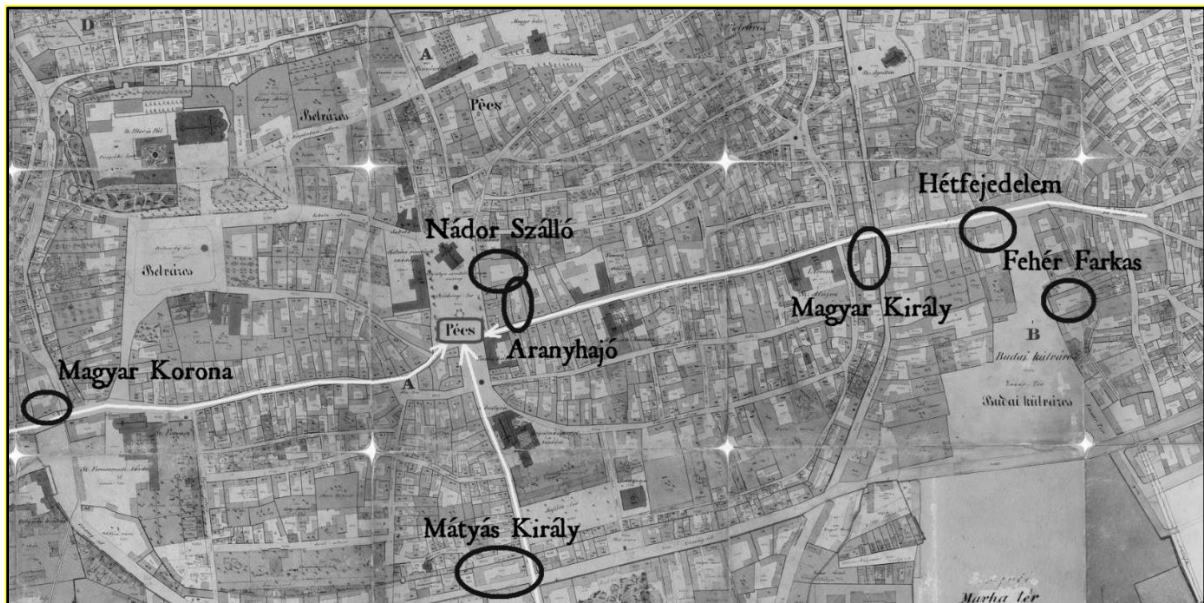
3. A HAGYOMÁNYOS VENDÉGFOGADÁS RENDSZERE PÉCSETT

Pécs gazdaságilag a régióban kiemelkedő város volt, s ez a vendéglátás rendszerében is világosan látszódik, hiszen a többnapos vásárookra érkezőket, eladókat és vásárlókat el kellett szállásolni. A 19. századi vendéglátás sok tekintetben eltért a mai, modern szállásadástól, amelyet mind keresleti, mind kínálati oldalról tetten lehetett érn.

A korabeli idegenforgalom keresleti oldalával érdemes kezdeni vizsgálatainkat. Mivel a város az 1840–50-es évekig egy zártabb közösséget alkotott, ezért az idelátogatók, a kereskedelem mindennapos résztvevői, piaci kofák és vásárlók, avagy a katonai szolgálatot teljesítők

keresték a vendéglátó egységek szolgáltatásait.¹⁵ Ezek az átutazó „idegenek”, vagyis nem a városban lakó utazók általában rövid ideig tartózkodtak Pécsen, alig néhány napot. Ezalatt az idő alatt alapszükségleteiket szerették volna kielégíttetni, úgymint: italozás, étkezés, megpihenés, a lovak felkészítése az út folytatására, esetleg minimális szórakozás – ha volt. Utazásuk mögöttes indíttatásában a feladatuk elvégzése állt; katonai szolgálatteljesítés, a kereskedelmi utak révén más piacok elérése a kereskedők számára, vásárokon való részvétel stb. Az úgynevezett szabadidős utazások nem voltak jellemzőek, de erre is akadt példa; Richard Bright angol orvos utazása 1815-ben, vagy gróf Hofmannsegg utazásai a francia háborúk idején.¹⁶

Az alacsony szintű keresletnek megfelelően alakult a kínálati oldal is a hagyományos vendégfogadás kiépülésével. A megnevezés beszédes, hiszen a vendéglátás ezen formája a hagyományoknak megfelelően működött. Ezek a vendégfogadók, fogadók, söntések és többnyire beszálló fogadók elhelyezkedésüket tekintve egy-egy piac mellett épültek fel. Ezért lehetett az, hogy habár a történelmi belvárosban alig egy – később 1846-tól kettő –, addig az imént említett terület határán, a kereskedelmi útvonalakon öt fogadónak is jutott hely, amelyek mindegyike egy-egy vásárra járó közönséget szolgált ki. A központi terület ritka voltára a városi belső közlekedés hiánya vagy fejletlensége adhat magyarázatot.¹⁷

1. Térkép. A pécsi vendégfogadók elhelyezkedése 1850 előtt

1. Map. The locations of the taverns of Pécs before 1850

Forrás: <https://maps.arcanum.com/> (Letöltve: 2023. 08. 30), saját szerkesztés

A térképen jól kivehető fogadók alapjában véve házszerű képződmények, amelyek gyakran földszintesek – ritkán emeletesek voltak. Általánosságban szerény, visszafogott barokk díszítettség jellemezte őket, s alig pár szobával rendelkeztek, amelyből egy a tulajdonosé volt. Habár akadtak olyan vendégfogadók, amelyeket bérbe adtak tulajdonosaik, a megszokott az volt, hogy a tulajdonos egyszerre több tevékenységet is folytatott: ő volt a szakács, a csaplár vagy a muzsikus is egy személyben, hiszen a vendéglátás minőségét ő határozta meg. Ez a hagyományos „vendéget látni” szemlélet teljesen megszokott volt a korban, vagyis erre volt kereslet. A több emeletű fogadóknál megfigyelhető, hogy a közös vendégterek az alsó szinten

kaptak helyet, ahol meleg ételt, frissen csapolt sört, helyben mért bort és más egyszerűbb szolgáltatásokat nyújtottak; ezzel szemben a zárható, biztonságos és tiszta vendégszobák az emeleten voltak. Ezekben a ma már egyszerűnek számító szobákban csak a legszükségesebb ülő- és fekvő alkalmatosságok voltak megtalálhatóak, villanyvilágítás híján bekészített gyertyával várták szállóvendégüket. A fogadók közös jellemzője, hogy rendszerint egy nagy kapun kellett betérni az épület védelmébe, amelynek udvarán alakították ki a latrinákat, az istállókat a lovak számára, a kocsiszíneket és itt voltak a kutak is.¹⁸

Megfigyeléseinket érdemes összehasonlítani más városokkal is. Nagykanizsán, a Dél-Dunántúl második legnagyobb városában a vendégfogadókra az 1750-as évektől meginduló hatalmas kereskedelem, és az ezzel járó forgalom teremtett keresletet; létrejöttükben azonban nagy szerep jutott a mezőváros földesurának is, aki meglátta a vendéglátásban rejlő lehetőségeket és szorgalmazta a fogadók felépítését jó megtérülésük miatt.¹⁹ Az így emelt épületekre egy az egyben igazak a korábbi megállapítások, és szinte ugyanúgy néztek ki, mint baranyai társaik. A kanizsai Korona vendégfogadót érdemes kiemelni, amely 1846-ban kocsiállással, 3 nagy lóistállóval, kamrával és pincével, meleg konyhával – hozzátartozó konyhakerttel –, 12 vendégszobával és egy olyan helyiséggel várta vendégeit, amely már a polgárosodás folyamataihoz illeszkedve billiárdszobát és kávézót is magába foglalt. Említésre méltó még a Zöldfa, amely 1840-re a régió egyik legnagyobb kapacitású és legegánsabb fogadójává vált.²⁰

A vendégfogadás hasonló képét mutatja Somogy megyében Kaposvár mezőváros is. Általánosságban elmondható, hogy a távolsági kereskedelemben résztvevőkön kívül, a katonai szolgálatokat teljesítők, fuvarozók és a környékbeli népesség is megfordult a különféle csárdákban, fogadókban, így kézenfekvő volt a szálláshelyek bővítése. A somogyi vendéglátói helyeket az uradalmak rendszerint bérbe adták. Az árendások gyakran zsidók voltak, akik tapasztaltabbak voltak, mint riváisaik. Érdekesség, hogy a közbiztonság fejletlen volt, így mindnaposok voltak a zavargások. Kaposvár a hg. Esterházyak uradalmi központja Pécshez képest jóval kisebb volt; népessége 1848-ra alig negyedét tette ki Pécs lakosságának. A város több kereskedelmi út csomópontjaként fejlődött, és jutott egyre nagyobb lehetőségekhez. A 19. század elején a legjelentősebb a Korona vendégfogadó lehetett Kaposvár főterén. Itt alakult meg a város első kávéháza, s innen eredeztethető a kaszinó, a színházi fellépések és egyéb események. Ezen kívül említést érdemel még a Vörös Kereszt (Roten Kreuz) fogadó, amely a fogatokon érkezők kedvelt szálláshelyének számított.²¹

Pécsett 1867 előtt 7 jelentősebb vendégfogadó képezte a városi vendéglátás legfontosabb egységeit: a Magyar Korona, a Magyar Király, a Hétféjedelem, a Fehér Farkas, a Mátyás Király, az Aranyhajó és a „Vendégfogadó a Nádorhoz”. Utóbbit hagyományosan még a fogadókhoz soroljuk, mégis Pécs első szállodájának tekinthető, amely 1846-os megnyitásával valami új kezdetét vetíti elő.

3.1. MAGYAR KORONA

A pécsi fogadótörténet egyik kiemelkedő szereplője a Magyar Korona fogadó volt. Az épületet az 1750-es években építették, amikor beszálló fogadóként üzemelt. A belváros nyugati szélénél található sertéspiactőrszomszédságában, a Szigeti Országút 2. szám alatt, a Petőfi tér sarkán

(mai Kórház téren, a Hungária utca 2. szám alatt) állt. A korszak trendjeihez illeszkedve a fogadóban mindenki megpihenhetett, akinek Pécsre vezetete az útja. Egyik leghíresebb vendége Petőfi Sándor volt, aki eltöltött egy éjszakát Mohács felé tartva.²² A fogadó kiemelt szerepére utal, hogy egykoron postakocsi-állomás volt.²³

A Korona épületét barokk stílus jellemzi. Teteje cseréppel fedett, falai jórészt téglából, illetve a középkori városfal lebontásából eredő törmelékből állt. Pécssett a 18. században a bon-tásból származó alapanyag újbóli felhasználása bevett szokás volt, ezért is romlott egyes bel-városi ingatlanok állapota rohamos tempóban a 19. század közepe-végére. Az egyemeletes ven-dégfogadó földszintjén voltak a közös vendégterek, míg az alig 3 szoba a bennük fellelhető 5 ágygal, beleértve a fogadós lakrészét és egyéb tároló helyiségeket is, az emeleten kaptak helyet. Akárcsak a város többi szálláshelye, a Magyar Korona is jóhírű konyhával rendelkezett, ame-lyet a szállóvendégeken kívül az előre bejelentkezett vendégek is igénybe vehettek. A meleg étkezésem kívül természetesen minden szolgáltatást kínáltak, amire a korban szükség volt: ko-csiszínnel, istállókkal, fűthető és biztonságosan zárható szobákkal a vendégek óhajait maradék-talanul teljesítették. Természetesen minden szolgáltatásért felárat kellett fizetni.²⁴

A 19. század első felében az újságírás még nem terjedt el, népszerűségét a dualizmus korában érte el. Az 1867 után fennmaradt lapokból ugyanakkor megtudhatjuk, hogy a Korona számos eseménynek adott otthont: tartottak itt farsangi bálakat, estélyeket, multságokat, de történtek gyilkosságok is. Ezek közül talán az egyik legnagyobb port, Pécs leggazdagabb kofa-asszonya ellen elkövetett rabló gyilkossága kavarghatta. 1901-ben Tóth József június 3-án még reggel meghúzatta kézibaltájának élet, majd pedig nemes egyszerűséggel megölte tulajdon anyósát, özv. Királyovits Andrásnét. A merényletet maga az elkövető jelentette, amelynek hát-terében az áldozat mintegy 20.000 Korona nagyságú összvagyonra állhatott.²⁵

A fogadó több nevesebb pécsi vendéglős kezén is átment. 1893-tól Sebők Gyula, 1903-tól Radócsay Imre, 1906-tól Pogány János, 1915-től Dürnbacher Ferenc, 1922-től pedig Csányi és Gatay urak igazgatták. Egy korabeli peres ügyből pedig kiderült, hogy 1898-ban a fogadó özv. Dürnbacher Mihályné tulajdona volt.²⁶

A fennmaradt írások alapján követhető a vendégfogadó útja egészen napjainkig. A két világháború közti időszakban az ingatlan visszakerült Radócsayék kezére, majd az 1930-as években vendégszobáit átalakították. 1942-től Nádor Sándor és Nádor Ferenc lettek az új tu-lajdonosok, akik az eredeti funkcióval szemben teljesen mást képzeltek el; mivel ekkoriban Pécssett lakhatási problémák jelentkeztek, a bérlakások jó megtérülési formának bizonyultak, így a vendégfogadónak is ezt a sorsot szánták. A város, habár tudta, hogy a befektetéssel jól járna, mégis felismerte az épület műemlékének jellegét, amely addigra mintegy 200 éve a he-lyén állt és egy ügyes telekcsere után maga újította fel azt. Ennek a felismerésnek köszönhető, hogy mind a mai napig áll a Magyar Korona, még akkor is, ha utolsó vendégét már nagyon régen fogadta.²⁷

3.2. MAGYAR KIRÁLY

Pécs keleti városrészében, az úgynevezett Budai külvárosában több, nagyobb fogadó is épült, amivel nagyobb kapacitással tudták fogadni az itt levő, marha- és gabonapiacra érkezőket. Mi-vel ez a piac bonyolította le a legnagyobb forgalmat, így a szálláshelyek nem lehetetlenítették el egymás működését. A Magyar Király egészen a 17. század második feléig visszadatálható.

A mai Király utca 46. száma alatt, a Felsőmalom utca kereszteződésében helyezkedett el. Az itt elszállásolt vendégek leginkább kereskedők, kofák, vásárlók és eladók, valamint olyan átutazók voltak, akik Pécsen keresztül igyekeztek elérni az ország nyugati és déli területeit.²⁸

Az egyemeletes fogadó folyamatosan formálódott az idő, a tulajdonosok és az aktuális stílusirányzatok miatt. Az 1820-as évekig a barokk jegyeit tükrözte. A téglából épült és cseréppel fedett épület Pécs egyik legjobb vendéglátó egysége lehetett, amelyet egy kortárs író véleménye is alátámasztott.²⁹ Népszerűségét azonban tovább emelte, hogy a polgárosodás tényezésével itt rendezték be a pécsiek legelső kávéházát.³⁰ S talán némiképp az is hozzájárult ehhez, hogy a pécsiek körében híres vendéglős Dollinger András apja is vezette egy időben. Az itt elszállásolt vendégek lajstromának egyik kiemelkedő személye Kossuth Lajos volt, aki 1846-ban szállt meg pécsi látogatásakor. A Magyar Király helyiség kiosztása alapján a földszinten az ízes magyar és francia konyha, a vendéglő és kávéház, míg az első emeleten a 12 vendégszoba, 14 ágygal kapott helyet. A Király 14 ágygal az egyik legnagyobb kapacitású fogadónak számított korában. A kínált szolgáltatásokról egy 1901-ben fennmaradt újságcikk számolt be részletesen: „Tisztelettel értesítem Pécs sz. kir. város és vidéke n. é. közönségét, hogy az e hó 1 én átvett „Magyar Király” szálloda, éttermet és kávéházat (...) holnap szombaton este ifj. Kórody Gyula elsőrendű zenekar közreműködése mellett ünnepélyesen megnyitom. (...) figyelemükbe ajánlani szállodámat, mely megfelelő kényelemmel újonnan van berendezve és a szobák olcsón rendelkezésre állanak. Vidékiek részére, kik kocsival tartózkodnak Pécsen, elsőrendű beszálló hely, éttermemben kitűnő magyar és francia konyha van, mely a legkényesebb igényeket is kielégíteni képes. Kávéházamban úgy a bel-, mint a külföldi hírlapok mindenkor megtalálhatók és a t. látogatók rendelkezésére állanak. Kitűnő balatonmelléki és pécsi deindoli és szókői borok.”³¹

A Magyar Király is sok mindent megélt az idők során. A megszámlálhatatlan kedélyes és önfeledt éjszakák mellett egy 1910. május 19-i öngyilkossági esetet emelnék ki. A kávéház kasszírője nem volt képes feldolgozni szerelmi csalódását, ezért reggel nátrium-hidroxidot próbált bevenni abszinttal. A halálos keverék után válságos állapotban kórházba került; indítatásáról számolócédulára írt szerelmi vallomása miatt tudunk, amelyet végig kezében tartott.³²

A fogadó bérlői/tulajdonosai a következők voltak: az 1860-as években Rattman Ferenc, 1873-tól idősebb Dollinger András, 1876-tól Weidinger Ferdinánd, 1882-től ifjabbik Scholcz Antal (sörgyáros), majd 1890-től Zsilinszky Lajos, 1901-től Lakatos Gyula, 1903-tól Cserta Vince, 1913–1915 között Kocsis István, 1927-ben pedig Vajda Ferenc és Karl Lajos.³³

A vendégfogadót sokszor felújították és próbálták hozzáigazítani az éppen aktuális trendekhez. Utóéletét tulajdonképpen ez határozta meg, 1927-ben ugyanis bérházzá alakították. A korábban említett lakhatási problémák miatt olyan jól sikerült ez a vállalkozás, hogy a pécsi építész, Hoffman László kivitelezte lakóház mind a mai napig ezen funkcióját tölti be Pécs belvárosában.³⁴

3.3. HÉT VÁLASZTÓFEJEDELEM

Pécs keleti, ún. Budai külvárosában elhelyezkedő Hét Választófejedelem az ismert és felkapott fogadók közé tartozott. Az egykori Irányi Dániel téren, a Fő utca 30. szám alatt (mai Búza tér és Király utca sarka) 1722-ben még semmi sem állt. A források szerint azonban 1748-ban már

vendéglő működött, udvarral és pincével. Ez a vendéglátóhely 1786–87-ben már vendégfogadó volt, s akkoriban a „Római császárhoz” néven ismerték a helyiek. Neve többször módosult: 1830-as években a „Császárhoz”, 1885-ben a Hét Választófejedelem, utána pedig Hétfejedelem néven üzemelt.³⁵ Az itt megszállt vendégek sora teljesen azonos a Magyar Király vendéggörével, hiszen a piac támasztotta keresletre épült a Fejedelem is. Vendéggöre ugyanakkor annyival volt bővebb, hogy itt már a helyiek is gyakran megfordultak.³⁶

Az épület küllemében és felosztásában az eddig tárgyaltaktól nem tért el. A reformkori emeletes épület ugyanazon barokk díszítettség mellett kellemes látványt nyújtott. A sörös kancsót tartó cégér a tágas kapu felett próbálta beinvitálni az arra járókat. A fogadó 4 tiszta és biztonságos vendégszobát és szinte ugyanazokat a szolgáltatásokat kínálta, mint többi versenytársa. Ugyanakkor bérkocsi állomás is volt, ahonnan gyorsan és biztonságosan lehetett elérni Szabolcsbánya-telepre, Pécs bányászati központjához.³⁷

A tulajdonosok és bérlők igyekeztek újításokkal és átépítésekkel hozzáigazodni a megváltozott trendekhez. Dollinger András igazgatása alatt élte fénykorát a fogadó. A fiatalabb Dollinger az 1880-as években vette át a szálláshely igazgatását. Az addigra már bécsi pincér tapasztalatokkal felvértezett ifjú, mindig kedves, vidám, kissé hazafias érzelmű személyiség volt, akiről áradt, hogy elkötelezett szakmája iránt, melyet élvezettel végzett; ezért akadtak olyan pécsi vendégei, akik csak miatta szálltak meg a Hétfejedelemben. Tagja volt a Pécsi Dalárdának is, ami miatt a szervezet rendre itt tartotta meg összejöveteleit, estélyeit, báljait.³⁸ Miután 1904-ben az alig 37 éves vendéglátós tragikus gyorsasággal elhunyt, a fogadó nem volt többé a régi; a Pécsi Napló kedves sorokkal búcsúztatta.³⁹

Dollinger halála után özvegye, Knortzer Amália vezette a vendégfogadót; majd 1911-től Dörfner Ede, 1912-től Földváry István, Hevesi Ferenc és egy bizonyos Tólos úr állt a fogadó élén. A Hét Választófejedelem a reformkortól a pécsi vendéglátás egyik tipikus példája volt, ugyanakkor a századfordulóra már csak másodrendű szállodaként tesznek róla említést. Bár mind a mai napig áll az épület, már rég óta nem fogadóként hasznosítják.⁴⁰

3.4. FEHÉR FARKAS FOGADÓ

A Budai városrész harmadik, és egyben legkisebb fogadója a Fehér Farkas volt. Híres és hírhedt volt a maga idejében, amit sokan ismertek, akik kelet felől közelítették meg a várost. A Vásártér 3. szám alatt (a mai Zsolnay út és Búza tér sarkán) helyezkedett el.⁴¹ A fogadó telke 1800 körül sokkal nagyobb volt, melyet később feldaraboltak és parcellákként adtak el; a Farkas 1815-ben épült fel, amely nagyjából ebben a pár évtizedben élte legszebb éveit.⁴² A földszintes házként kinéző, szinte díszítésmentes épületet jó alapanyagokból építették, amely mintegy 7 vendégszobának, 2 konyhának, nagy udvarán pedig számtalan istállónak adott helyet.⁴³

A vendégfogadó körülbelül 140 éven keresztül fogadta vendégeit, akik, ha szerették se tudták elfelejteni a hírhedt vendéglátói helységet. Máté Mihályt ok nélkül kapták el a Farkas előtt és verték meg; csak a szerencsén múltott, hogy kukorica rakománya odaért Jakab József, a fogadó tulajdonosához 1896-ban.⁴⁴ Persze ez csak egyetlen eset a sok közül, amely valamilyen módon kapcsolódik a beszálló fogadóhoz.

A pécsi szálláshely megannyi ember kezei között fordult meg élete folyamán. 1800-ig telekként a nemes Melczer családhoz tartozott, majd első igazi tulajdonosa Rick Alajos sörfőző

mester volt. 1819-től Schmaltz József, pécsi vendéglős és családja vezette a helyet. 1856-ban ugyanakkor Weisz Antal vásárolta meg az üzletet és jó vendéglátói munkássága miatt egészen a századfordulóig igazgathatta azt.⁴⁵

A bérlés és tulajdonosváltás ezzel még korántsem ért véget. Ugyanakkor Weisz után még Weindorfer János nevét érdemes kiemelni, aki 1913-ban vette át a fogadót és a rövid, mintegy öt évig tartó vezetése alatt a helyet annyira sikerült felvirágoztatni, hogy a Farkas ekkoriban vált „(...) polgári és munkás vendéglővé, intellektuális bohémtyárává, mivel a jogakadémiai ifjúság egyik törzshelye volt.”⁴⁶

A vendéglő valóban látogatott lehetett, amelyhez rengeteg történet kapcsolódik. A hely utóéletéről annyit érdemes kiemelni, hogy 1918 májusában innen indult a pécsi katonai- és bányász felkelés (a katonák nem kívántak újra hadba vonulni a világháború miatt), amit hamar elfojtottak. Majd egészen az 1980-es évekig különböző gazdasági tevékenységeket folytattak falai között, amikor is a Zsolnay út kiszélesítése miatt sorsa eldöntetett, és elbontották.

3.5. MÁTYÁS KIRÁLY

Most, hogy ismerjük Pécs nyugati-keleti irányban lévő fogadóit, tekintsük át a déli-északi tengelyt is. A belvárostól délre eső területek, az úgynevezett Siklósi városrész felé eső terület legismertebb vendégfogadója a Mátyás Király volt. A hajdani Siklósi városkapu mellett, az Irgalmasok utca 26. szám alatt, a Rákóczi utca északnyugati sarkán állt a vendégfogadó. Egyes leírások szerint 1830-as évekre tehető alapítása, ugyanakkor egy biztos, hogy az említett helyrajzi szám alatt 1850 körül már biztosan létezett a fogadó elődje, a Dukaten Wagner. Neve később a „Bognárhoz” lett és csak 1870-től kapta meg a Mátyás Király nevet.⁴⁷ A szállóba leginkább azok jelentkeztek be, akiknek dolga Pécsen keresztül vezetett, és közülük is azok, akik a déli kereskedelmi útvonalon keresztül az ország horvát–szerb–bosnyák területeit szerették volna elérni. Általában gazdák, iparosok, jegyzők, papok és tanítók szálltak meg itt.⁴⁸

Kialakítását tekintve nem különbözött a többi földszintes fogadótól; tágas udvarába széles kapun lehetett behajtani, ahonnan könnyen el lehetett érni a kiszolgáló helyiségeket. Külsőleg nagyon póriasan hatott az oda látogatóra, ám a szegényes megjelenést bőven kárpótolták kellemes és családi légkörrel. Finom konyháját sokan szerették, 9 tiszta szobájával pedig fennállása alatt képes volt megtartani klientúráját.⁴⁹

A „Matyi” olyan volt, mint a többi pécsi szálláshely: a polgárosodás során különböző események helyszíne, a vendégek igényeinek kiszolgálója. A megannyi tulajdonos közül Labrencz Gusztáv 30 éves vezetése mutatja azt, hogy jó szakértelemmel hálás tud lenni a fogadó tulajdonosának. A legszebb éveinek halála vetett véget 1907-ben, amikor a híres pécsi országos kiállítás alatt szélütést kapott. Labrencz G. fennmaradt hagyatéki felsorolása is azt mutatja, hogy mindene a Mátyás körül forgott. Vagyonelemei olyan ingó és ingatlan tételek voltak, amelyek a vendégfogadó mindennapos működéséhez elengedhetetlenek bizonyultak; mint vendéglői berendezések, gazdasági felszerelések, présház pince eszközökkel, földek, szőlők, szántók stb. Vagyont lánya és felesége örökölte.⁵⁰

Akárcsak a többi szálló esetében, a Mátyás Király falai között is tartottak rendezvényeket. A városban megszokott estélyek, bálók, ünnepek, valamint a bűnözés legváltozatosabb formái jelentek meg, amelyek közül egyet emelnék ki. 1900-ban, a 8. számú vendégszobában egy amerikai házaspár szállt meg, akik fogadásból neki láttak tandemkerékpáron körbeutazni a Földet. Mondani sem kell, hogy az esemény helyi szenzációnak számított Pécssett.⁵¹

A tulajdonosokról leginkább csak a 19. század második feléről van tudomásunk. 1877–1907 között Labrencz Gusztáv, majd családja, 1912-től Eötvös József, 1914-től Siftár István, 1918-tól pedig Hoffmann Mihályé volt a Matyi. Sajnos ez volt az utolsó tulajdonosváltás a fogadó életében. Az 1920-es években Pécs városa a fogadó helyén képzelte el a város első mozgóképszínházát frekventált elhelyezkedése miatt. Ugyanakkor, ezeket a terveket elvetették, a filmszínházat máshol építették fel, és a Mátyás Királyt elbontották, helyén pedig bérházakat emeltek, amiket mind a mai napig használnak.⁵²

3.6. ARANYHAJÓ

A történelmi belvárosban két jelentősebb fogadó működött 1867 előtt. A város Fő terén tartott piacokon szinte mindenki kivétel nélkül megfordult, és ide futott be minden kereskedelmi útvonal is. Ezen kereslet kielégítésére épült az Aranyhajó fogadó, amely egészen a 17. századig visszavezethető, bár fogadóként először csak 1802-ben említik. Az épület a Fő tértől nagyjából 2 perc sétára állt, a Király utca 3. szám alatt. Elnevezése habár sokszor cserélődött, mindig az arany-hajó összetétel maradt: „Király u. 3. sz. alatt 200 év óta működik szálló „Arany Hajófogadó” (1802), „Arany Hajóhoz vendégfogadó” (1859), „Aranyhajó fogadó” (1865), „Aranyhajó szálloda” (1885), Szálloda „Az arany hajóhoz” (1896) néven.”⁵³

Az Aranyhajó kissé különbözött elődjétől. Megjelenésében sokkal patinásabb volt, mint a többi fogadó és 1845-ig ez volt a város legnagyobb szállója. Vendéggörében üzletemberek és a katonaság tisztjei is előszeretettel bukkantak fel. A Hajó a maga két emeletével, a belvárosi építkezések stílusával valóban formabontónak számított, és már-már egy szálloda képét adta. Rendelkezett belső udvarral, amelyet főbejáratán keresztül mindenki elérhetett és minden olyan helyiséggel, mint a többi hagyományos vendégfogadó. A Hajó 19–20 vendégszobával várta szállóvendégeit.⁵⁴

Akárcsak a többi szálláshelyet, fennállása alatt a Hajót is igen sokan vezették, amelyhez valahogy mindenki hozzátudott tenni valamit. Számptalan felújításon, bővítésen, modernizáción, renováláson esett át amikor szükség volt lépést tartani a kor szokásaival.⁵⁵

A fogadó ugyancsak kulcsszereppel bírt a pécsi mindennapokban és az itt rendezett ünnepek, bálók, fogadások, estélyek mellett számos politikai és üzleti összejövetel helyszíne is volt. De ne hagyjuk szó nélkül a bűntényeket se. Az egyik legérdekesebb eset, amely az Aranyhajóhoz köthető az volt, amikor 3 szállóvendége Pécs városában teljesen nyomtalanul tűnt el. A helyi sajtó tudósítása sem árult el többet, és azóta is rejtély, hogy mi történhetett.⁵⁶

A 19. században egyre gyakrabban adták bérbe a vendégfogadókat. A Hajót üzemeltető vendéglátósok, fogadósok közül Müllher Alajos nevét említem meg. Müllher 1870–1895 között vezette a szállót, amelyért nagyon sokat fáradozott. Tevékenységei következtében ezalatt a 25 év alatt valóban a pécsi vendéglátói helyek egyik kiemelkedőjévé vált.⁵⁷

Az, hogy a fogadó mind a mai napig megőrizte szálláshely funkcióját, ritkaságszámba megy. 2023-ban teljeskörű renovációt hajtottak végre rajta, amellyel a megváltozott, modern igényeknek kívánnak a lehető legteljesebb mértékben megfelelni.

3.7. VENDÉGFOGADÓ A NÁDORHOZ

A korábban megismertetett vendégfogadók a kereskedelemre, az itt megforduló népességre épültek. Az alapszükségletek kielégítése általuk könnyű volt, hiszen a meleg ételt, a friss italt, a biztonságot nyújtó belső udvart a lovak pihentetésével és a tiszta és pihentető vendégszobákat kivétel nélkül az összes szálláshely kínálta. Köztük ezért nem is igen volt verseny, mindegyik gazdaságosan tudott üzemelni a másik mellett. A belváros egyetlen szállója volt az Aranyhajó fogadó, amely 1846-ig Pécs legelőkelőbb vendéglátó helyének számított. Ez azonban megváltozott a „Vendégfogadó a Nádorhoz” megalapításával.

1846-ban, a Széchenyi tér 15. szám alatt, a hajdani piacok közvetlen szélén, a város szívébe érkező kereskedelmi útvonalak találkozásában a pécsi kereskedő Schönherr Eduárd és apósa Stopfer Márton felépítették a város első szállodájaként nyilvántartott „vendégfogadót”, a Nádort. A folyamathoz hozzátartozott az a szerencse is, hogy 1844-ben a városnak érdekében állt a későbbi szálloda telkét hasznosítani, és a korábbi egyházi használat helyett több közcélú épületet szeretett volna a lakosság számára bocsátani. A szálló telkét ez év decemberében árve-rezték el, s megkezdődhetnek a tervezési- és kivitelezési munkálatok.⁵⁸

A terveken a híres pécsi építész, Piatsek József dolgozott, aki egy késő klasszicista épületet álmódott meg. 1846-ra készült el a remekmű, amely nevét József Nádor 50. évfordulója után kapta. A szálloda tökéletesen illett bele a szomszédos házak közé, harmonikusan passzolt a belváros látképebe. Földszintjén kávéház és étterem nyílt, amellyel a polgári igényekhez igazodtak, udvarában ugyanakkor kocsiszínek és gyönyörű kert kapott helyet. A fő épületszárny folyosóit oszlopokkal, míg a köztük levő teret üveglapokkal töltötték ki. Emeletein kaptak helyet azok az ízlésesen bebútorozott vendégszobák, amelyeket már díszítő falfestés burkolt. Ősszesen 30 szobával a Nádor lett a legnagyobb kapacitással rendelkező szálloda Pécsen.⁵⁹

A korábbi fogadókkal ellentétben a szállót bérbe adták és első bérlője, Hohe György pesti tapasztalatait felhasználva kezdte meg igazgatását. 1846. október 17-én már üzemelt a komplexum, minden szolgáltatásával együtt. A megnyitóról a tulajdonos úgy vélekedett, hogy mindent eladtak, és még „sajtot sem tudtak az éhező vendégeknek felszolgálni.”⁶⁰ Habár a hagyományos fogadók között született a Nádor, mégis innovatív képet vetített elő. Igaz, Hohe nem sokáig tudta vezetni a szállót, mert véleménye összekülönbözött a tulajdonoséval. A soron következő vendéglősök munkájával sem volt megelégedve Schönherr, így maga vette kezébe az irányítást. Célja az volt, hogy nemcsak a jelenben Pécs legkiemelkedőbb szállodájává tegye a Nádort: például az evőeszközökre „Nádor” vésetet rakatott vagy különleges alkohol kínálatot teremtett különféle idegen szeszek kereskedelmével. A kereskedő csak 1854-ig tudott a vendégfogadó élén maradni. Schönherr Eduárd, olyan a korban még nem létező igényeket akart kielégíteni, amelyek nem voltak még megszokottak, bár tény, hogy ezekre felfigyeltek.

Halála után egyetlen fia, Mihály örökölte hagyatékát. Fia nem volt olyan jó vendéglátós érzéssel és motivációkkal megáldva, mint apja, de töretlenül szolgálta ki vendégeit. Szorgalmas, de visszafogott munkássága alatt a szálloda a pécsi mindennapok bevett helyszínévé vált. Nem csoda, hogy a Nádor saját törzsvendéggörrel bírt. Schönher Mihály jó vendéglátói létét nemcsak a szálloda népszerűségének növekedése – majd hanyatlása – támasztja alá, hanem az is, hogy családi vagyongént tudta megtartani azt. A szállót 1902-ben teljesen átépítették, kibővítették és a Nádor Szálló nevet adományozták neki. Az átépítés olyan nagyszabású volt, hogy minden helyi iparos, építész és közreműködő a sajátjának érezte, pécsinek érezte. Az a szálloda 121 éve épült és mind a mai napig fennmaradt. Habár ezalatt is számtalan tatarozáson esett át, jelenleg mégis üresen és kihasználatlanul áll az épület Pécs főterén.

4. ÖSSZEGZÉS, EREDMÉNYEK

Megismerhettük a pécsi, hagyományos vendégfogadás rendszerét a legnevesebb vendégfogadók történetének rövid bemutatása mellett. A tradicionális alapon működő vendéglátás a korszakot jól leírja; a kereskedelem és forgalmazás fellendülésével megjelenő idegenek keresletet támasztottak a szálláshelyek iránt, így biztos megtérülésként épülhetett fel valamennyi fogadó a korban. A szállóvendégek, vagy akárcsak az átutazó személyek alapszükségletüket kívánták kielégíteni, amely az étkezésben, ivásban, a pihenésben és a lovak felkészítésében kimerült. Ezeket a vendégfogadók maradéktalanul teljesítették és szinte mindegyikük ugyanazt kínálta. Ugyanazon az áron szinte bárhol megszállhatott az, aki Pécsre látogatott és majdnem mindenhol ugyanannyiba kerültek a felkínált szolgáltatások is. Az épületek hasonlóak voltak, nem törekedtek az újabb és újabb vendégek megnyerésére. A szállók tulajdonosa felelt a mindennapi üzemelésért is, és vendégszeretetétől, valamint „vendéget látni” látásmódjától függött a helyiség atmoszférája. Ebben a hagyományos rendszerben jött létre a város első, igazi szállodájaként nyilvántartott Vendégfogadó a Nádorhoz 1846-ban. A Nádor valami új és idegen előhírnöke volt a maga korában. Természetesen nyújtotta a korban elvárt szolgáltatásokat is, de emellett sokkal több volt: egy új kort vetített elő: a díszítés és elegáns bútorzat pedig az akkor még alig létező igények híján a szemnek volt kedves. A kávéház és étterem a polgárosodás színterei voltak. A maga nemében egyedülálló szálloda létrejött Pécsen egyértelműen a változás kezdetét jelentette. A kiegyezés után épült szállodák alaptípusa a Nádor volt, és a későbbiekben is az maradt. Az első világháború éveire felépült modern szállodák visszaszorították a hagyományos fogadók jelentőségét. Ugyanakkor pécsi sajátosság volt, hogy a már meglévő, nagyobb fogadók a szállodák mellett fenn tudtak maradni. A dualizmus korában a város egész gazdasági rendszere átalakult, amelyek közül egyik leglátványosabb a vendéglátás, azon belül is a szállásadás volt. 1915-ig olyan szállodák nyitották kapuikat a városban, mint a Pannonia Grand Hotel, a Nádor Szálló, a Vadember vagy éppen a Vadászkiirt. Az ekkor kialakult pécsi vendéglátás pedig a tulajdonképpen vett mai vendéglátás alapját képezte.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Antalffy Gyula [1982]:** Reformkori magyar városrajzok. Panoráma Kiadó. Budapest.
- Bácskai Vera [1993]:** Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a 19. század első felében. In: Kapiller Imre (szerk.): Gazdaságtörténeti tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 34. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg. 213–250. old.
- Bácskai Vera–Nagy Lajos [1984]:** Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bezerédy Győző [1983]:** A városkép és városszerkezet alakulás Pécsen. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1982. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 265–293. old.
- B. Horváth Csilla [1987]:** A pécsi Kossuth Lajos utca a múzeumban lévő képeslevelezőlapokon. In: Bezerédy Győző (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31. (1985–1986). Janus Pannonius Múzeum. Pécs. 271–290. old.
- B. Horváth Csilla [1994]:** A Múzeum helytörténeti gyűjteményében lévő, Pécsen ábrázoló képes levelezőlapok, V.* Irgalmasok utcája, Kossuth (Majláth) tér. In: Uherkovich Ákos (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 38. (1993). Janus Pannonius Múzeum. Pécs. 139–150. old.
- B. Horváth Csilla [2010]:** Az Irányi Dániel (Búza) tér történetéhez. A harangöntőműhely és környéke. In: Márfi Attila (szerk.): Utcák, terek, épületek Pécsen. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 105–120. old.
- Bright, Richard [1818]:** Travels from Vienna through Lower Hungary; with some remarks on the state of Vienna during the congress, in the year 1814. Printed for Archibald Constable and Company. Edinburgh. Source: <https://books.google.com/>.
- Eperjessy Géza [1979]:** A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1977. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. pp. 253–280.
- Hetedhétár [2010]:** Trebbin Ágost: Azok a régi szép idők... Kalandozások a régi Pécs városában–10. Elérhetőség: <https://hetedhethatar.hu/> (Letöltve: 2023. 09. 01).
- Hofmannsegg, Johann Centurius [1800]: Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Grenze. Ein Auszug aus einer Sammlung von Originalbriefen. Göttingen. Elérhetőség: <https://books.google.com/>.
- Koncz István:** Álmodik a gyomor. Jelenkor [2020]: Elérhetőség: <https://www.jelenkor.net/> (Letöltve: 2023. 08. 31).
- Kaposi Zoltán [2009]:** Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Czupi Kiadó. Nagykanizsa.
- Kaposi Zoltán [2012]:** Kihívások és modellértékű válaszok. A dél-dunántúli városok átalakulása a 19. században. In: Közép-Európai Közlemények. Történészek, regionalisták és geográfusok folyóirata. 5. évf., 1. szám. 186–198. old.
- Kaposi Zoltán [2017]:** Pécs gazdasági helyzete a 19. század közepén. In: Közép-Európai Közlemények. A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata. 10. évf., 2. szám. 7–22. old.
- Kiss Géza [1976]:** A reformkori Pécs ábrázolása a korabeli irodalomban. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1974–1975. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 233–248. old.
- Kiss József [1894]:** Pécs és környéke vezetőkönyv a városban és annak környékén. Mecsek Egyesület tulajdona. Pécs.
- Kovács Lajos [2000]:** Kanyargós utcák, görbe esték. A pécsi bohémvilág a századfordulón. Pro Pannonia Kiadó. Pécs.
- Lukrits Ignácz [1877]:** Pécs sz. kir. város utcái-, ház-számai- és háztulajdonosainak névjegyzéke 1877-ik évben. Taizs Mihály nyomdája. Pécs.
- Móro Mária [1995]:** Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs Története Alapítvány. Pécs. 27–36. old.
- Nagy Imre Gábor [2010]:** Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Baranya Megyei Levéltár. Pécs.
- Vámos Eszter:** Kinek a kávéház, kinek a kocsmá – A középosztály és az alsóbb osztályok szórakozása Pécsen a 1920-as években. Újkor [2018]: Elérhetőség: <https://ujkor.hu/>.
- Pécs Története [2022]:** Pécs Története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.). Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó. Pécs.
- Pécsi Figyelő [1895. 05. 15]:** A „Hajó” szálloda bérlője. Pécsi Figyelő. Pécs. 3. old

- Pécsi Figyelő** [1896. 10. 07]: Megvert ember. Pécsi Figyelő. Pécs. 5. old.
- Pécsi Figyelő** [1900. 07. 27]: Nászut biciklin a világ körül. Pécsi Figyelő. Pécs. 2–3. old.
- Pilkhoffer Mónika [2022]**: Szellemi élet és művészetek, szabadidő és hétköznapiak. In: Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.): Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó. Pécs. 325–376. old.
- Pécs Lexikon [2010]**: Pécs Lexikon I.–II. kötet. Romváry Ferenc (szerk.). Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft. Pécs.
- Prágai Magyar Hírlap** [1931. 11. 04]: Titokzatos eltűnések egy pécsi szállóból. Prágai Magyar Hírlap. Prága. 3. old.
- Pécsi Napló** [1901. 06. 04]: Rablógyilkosság a „Korona-szálló” -ban. Pécsi Napló. Pécs. 4. old.
- Pécsi Napló** [1901. 11. 08]: Hirdetés. Ünnepeles megnyitás. Pécsi Napló. Pécs. 7. old.
- Pécsi Napló** [1904. 01. 27]: Isten veled András... és Pécsi vendéglős halála. Pécsi Napló. Pécs. 2–3. old.
- Pécsi Napló** [1910. 05. 20]: Öngyilkos kasszírő. Szerelemből a halálba. Pécsi Napló. Pécs. 3. old.
- Pécsi Napló** [1919. 04. 30]: Uj mozgószínház lesz Pécsen. Pécsi Napló. Pécs. 2. old.
- Régi Pécs [2013]**: Régi Pécs: Fehér Farkas vendégfogadó és az 1918-as hatos lázadás. Elérhetőség: <https://regipecs.blog.hu/> (Letöltve: 2023. 09. 01).
- Schmelcz-Pohánka Éva [2021]**: Pécs topográfiaja a város visszafoglalásától a 19. század derekáig. In: Fedeles Tamás (szerk.): Magyar Várostörténeti Atlasz 8. Pécs. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest–Pécs. 42–47. old.
- Szili Ferenc [1988]**: Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700–1848. Balaton Élelmiszer- és Vegyiáru Kereskedelmi Vállalata. Kaposvár

Levéltári források: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) Pécsen:

- MNL BaML IV. 1406. b. 1423/1898 [1897. 27. 10]**: Özv. Dürnbacher Mihályné felszólítása: a Korona mellett lévő mészárszék használatának ügye. 1–19. old.
- MNL BaML IV. 1406. e. „C” 12967/1925 [1925. 08. 01]**: Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár építési kérvénye: az Aranyhajó szálloda átépítésének, korszerűsítésének építési ügye. 1–15. old.
- MNL BaML IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942 [1942. 05. 06]**: Nádor Sándornak és Nádor Ferencnek kérelme: a Magyar Korona lebontásának ügye. 1–8. old.
- MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935 [1844. 12. 30]**: A Nádor Szálló teljes építési iratai, tervrajzai, a terület árverezési lajstromai 1844-ből, és a teljes épület építési története 1844–1935. pp. 1–80.
- MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927 [1927. 04. 27]**: Karl Lajosnak és Vajda Ferencnek átépítési kérelme: a Magyar Király szállodának bérházzá való alakítása. 1–26. old.
- MNL BaML IV. 1409 b. 147/1908 [1907. 09. 04]**: Labrencz Gusztáv pécsi vendéglős halálának hagyatéki tárgyalási ügymenete. 1–17. old.

JEGYZETEK/NOTES

- ¹Antalffy [1982] 82. old.
- ²Kiss [1976] 233–248. old.
- ³Antalffy [1982] 84. old.
- ⁴Kaposi [2017] 7–22. old.
- ⁵Móro [1995] 27–36. old.
- ⁶Kaposi [2012] 186–198. old.
- ⁷Bácskai [1993] pp. 213–250. old.; Bácskai–Nagy [1984] 45. old.
- ⁸Bácskai–Nagy [1984] 45–47. old.
- ⁹Antalffy [1982] 79. old.
- ¹⁰Schmelcz-Pohánka [2021] 42–47. old.
- ¹¹Bácskai [1993] p. 221; Antalffy [1982] pp. 82–83.
- ¹²Móro [1995] p. 34; Eperjessy [1979] 253–280. old; lásd még: Kaposi [2017]
- ¹³Antalffy [1982] 90. old.
- ¹⁴Kiss [1976] 240–243. old.
- ¹⁵Móro [1995]
- ¹⁶Bright [1818] pp. 575–592; Hofmannsegg [1800] 48–81. old.
- ¹⁷Pécs Története [2022]; Bezerédy [1983] 265–293. old.

- ¹⁸Kovács [2000] pp. 41–43; Kiss [1976] 239–240. old.
- ¹⁹Kaposi [2009] 54. old.
- ²⁰Kaposi [2009]
- ²¹Szili [1988] pp. 106–112; Antalfy [1982] 63–73. old.
- ²²Kovács [2000] 41. old
- ²³Jelenkor [2020]
- ²⁴ilkhoffer [2022] pp. 325–376; Pécs Lexikon [2010] p. 476; Kovács [2000] 42. old.
- ²⁵Kovács [2000] p. 43; Pécsi Napló [1901. 06. 04] 4. old.
- ²⁶MNL BaML IV. 1406. b. 1423/1898 [1897. 27. 10] pp. 1–19; lásd még: Pécs Lexikon [2010] p. 476; Kovács [2000] 44. old.
- ²⁷MNL BaML IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942 [1942. 05. 06] 1–8. old.
- ²⁸Pécs Lexikon [2010] p. 476; Kovács [2000] 66–68. old.
- ²⁹Antalfy [1982] 82. old.
- ³⁰Újkor [2018]
- ³¹Pécsi Napló [1901. 11. 08] p. 7; lásd még: Hetedhétatár [2010]; Kovács [2000] 66. old.
- ³²Pécsi Napló [1910. 05. 20] 3. old.
- ³³Pécs Lexikon [2010] 476. old.; Kovács [2000] 68. old.
- ³⁴MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927 [1927. 04. 27] 1–26. old.
- ³⁵Pécs Lexikon [2010] 300. old.
- ³⁶Kovács [2000] 68. old.
- ³⁷B. Horváth [1987] pp. 271–290; lásd még: Kiss [1894]
- ³⁸Hetedhétatár [2010]; Kovács [2000] 68. old.
- ³⁹Pécsi Napló [1904. 01. 27] 2–3. old.
- ⁴⁰Nagy [2010] 76. old.
- ⁴¹Pécs Lexikon [2010] 220. old; Lukrits [1877] 33. old.
- ⁴²B. Horváth [2010]: 105–120. old.
- ⁴³Régi Pécs [2013]; B. Horváth [2010] 117. old.
- ⁴⁴Pécsi Figyelő [1896. 10. 07] 5. old.
- ⁴⁵B. Horváth [2010] 17. old.
- ⁴⁶Pécs Lexikon [2010] p. 220.
- ⁴⁷Kovács [2000] 62. old.
- ⁴⁸Pécs Lexikon [2010] p. 492; Kovács [2000] 63. old.
- ⁴⁹B. Horváth [1994] pp. 139–150; Kiss [1894] 18. old.
- ⁵⁰MNL BaML IV. 1409 b. 147/1908 [1907. 09. 04] 1–17. old.
- ⁵¹Pécsi Figyelő [1900. 07. 27] 2–3. old.
- ⁵²Pécsi Napló [1919. 04. 30] 2. old
- ⁵³Nagy [2010] 137. old
- ⁵⁴Pécs Lexikon [2010] p. 52; Kovács [2000] p. 52.
- ⁵⁵MNL BaML IV. 1406. e. „C” 12967/1925 [1925. 08. 01] 1–15. old.
- ⁵⁶Prágai Magyar Hirlap [1931. 11. 04] p. 3.
- ⁵⁷Pécsi Figyelő [1895. 05. 15] 3. old.
- ⁵⁸MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935 [1844. 12. 30] pp. 1–80.
- ⁵⁹Pécs Lexikon [2010] p. 20; Kovács [2000] pp. 46–47; lásd még: MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935 [1844. 12. 30]
- ⁶⁰Kovács [2000] 47. old

ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA

PhD-hallgató,

*Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti-, és Társadalomtudományi Kar,
Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs
University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences
Interdisciplinary Doctoral School, Pécs*

email: zsbr419@gmail.com

KÜHNEL MÁRTON (1884-1961) KÁRÁSZI MOLNÁR TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA, AVAGY A KREATIVITÁS SORSA

A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBE¹

*MÁRTON KÜHNEL (1884-1961) THE MILLER OF KÁRÁSZ'S SUCCES AND
DOWNFALL, AKA THE FATE OF CREATIVITY IN THE 20TH CENTURY*

ABSTRACT

The study examines the interrelation between Kühnel Márton's professional career as a miller in Kárász and his individual attributes (professional knowledge, skills, attitude) considering the socio-cultural, economic and historical context. Additionally, it investigates the impact of Kühnel Márton's activities on both his immediate and broader environment. The focus of the study centers on the unfolding of Kühnel Márton's professional career, highlighting particularly the impact of his professional activities on the family-owned mill, birdhouse factory, sawmill, and coal mine, all of which concurrently affected the economic life of Kárász. The analysis primarily relies on source materials from the Environmental and Water Management Archives, as well as the examination of contemporary civil registration records, statistics, and contemporary press. Kühnel Márton's career sheds light on the significance of coping with challenging situations in various historical contexts. The individual dimension (personality, intelligence, effective communication and problem-solving skills) along with the family dimension (supporting family) and the cultural dimension (German) collectively empowered Kühnel Márton to become a versatile entrepreneur, integrating his knowledge from two distinct fields (miller and ornithologist) to address the issue caused by flour moths, and additionally, his engagement within the Miller's Association, which has a nationwide impact on shaping the status of the miller community.

Keynotes: economic history, hospitality, Márton Kühnel

Kulcsszavak: gazdaságtörténet vendégfogadás, Kühnel Márton

1. Bevezetés

A völgyeségi malomiparosok történetét vizsgáló kutatásom fontos részét képezi az egyes malomiparosok élettörténete. Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, hogy ki volt Kühnel Márton, milyen életmódot folytatott, milyen szokásai voltak, mennyire volt meghatározó az életében a malomiparosok társadalmi rétegéhez tartozás, valamint milyen hatást gyakoroltak az életére a 20. század első felének politikai, gazdasági változásai.

Kühnel Márton különlegesen és kivételes életutat járt be. A völgyeségi malomiparos társadalom országos, megyei és helyi szintjén is aktívan tevékenykedő, sikeres malomtulajdonos volt, továbbá a malomiparosi tevékenységével is összefüggésben jelentős madárvédelmi munkát végzett. Az ő nevéhez fűződik az első Magyar Madárodúgyár megalapítása és működtetése is.

A tanulmányhoz primer forrásként a Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár iratanyagából az ún. vízikönyveket használtam, továbbá a Pécsi Kultúrmérnöki Hivatal anyagai közül a Kühnel Márton malmáról fennmaradt iratcsomó dokumentumait hasznosítottam (vízhasználati engedély, bővítési engedélyek, helyszínrajzok satöbbi.). Mindezt korabeli sajtóforrásokkal (Molnár Lapja, Dunántúli Napló stb.) egészítettem ki, melyek között személyesen Kühnel Mártontól származó írások is előfordultak, valamint – szintén primer források – a Kühnel-család családfájának feltérképezéséhez használt anyakönyvek bejegyzései, melyek az egész völgyeségi terület malomiparos társadalmi rétegének vizsgálatára vonatkozó új információkat is szolgáltatottak. A madárodúgyárral kapcsolatban a korabeli madárvédelemhez kötődő szakkikkek voltak segítségemre.

2. Családi háttér, indulás

Kühnel Márton 1884-ben született Kárászon, id. Kühnel Márton² (1849–1908) molnár és Schrott Erzsébet (1860-1939) második gyermekeként. Kühnel Márton édesanyja Schrott Erzsébet Schrott Ádám mázai molnár egyik lánya volt, Schrott János molnár és Schrott Jusztina testvére.¹ (Schrott János mázai Magyar-, és Mogyorósi-malmainak³ történetével és a Jusztina révén (házasság) érintett szászvári Lovinusz-malom⁴ történetével egy korábbi írásomban már részletesen foglalkoztam.) Kühnel Márton apai ágon feltételezhetően harmadik⁵, anyai ágon pedig anyakönyvi bejegyzésekkel biztosan igazolható, hogy harmadik generációs molnár volt.⁶ A vizsgált korszakban, a vidéki molnárcsaládokban a molnárság és az ennek gyakorlásához szükséges tudás, a malom tulajdonjoga és a vízhasználati engedély is apáról-fiúra szállt.

A Kühnel-család „*a bajorországi Schatfelsteinből*”⁷ települt Kárászra. Fazekas Imre megállapítását a család származásával kapcsolatban nem tudtam igazolni, mert Schatfelstein nevű település ma nem létezik, azonban Bad Staffelstein igen és Bajorországban található. Így felmerül a kérdés, hogy a Kühnel-család származása kapcsán véletlen elírás történt-e és valóban Bad Staffelsteinből származik-e a család. Továbbá elképzelhető, hogy Schatfelstein a vizsgált korszak előtti időszakban egy bajorországi település lehetett, amely mára már nem létezik. Az biztos, hogy „*a Kühnel család a 19. század elején malomtulajdonosként (bérzőként majd bérbeadóként) tűnt fel Kárászon.*” Molnár szakmájuk feltehetőleg velük együtt érkezett, mert fennmaradt egy irat arról, hogy a malmuk 1867 óta Kárászon örölt.⁸

Kühnel Márton második fiúgyermekként látta meg a napvilágot. Bátyja Kühnel József Ferenc (1883-1911) volt, feleségét Latinka Erzsébetnek hívták. Ferenc fiatalon, 28 évesen elhunyt. Kühnel József Ferenc házassági anyakönyvi bejegyzésében, mint fűrészáru gyáros szerepel.⁹ Ezért elképzelhető, hogy egy ideig öccsével, Mártonnal közösen, egymás közt felosztva vezethették a családi vállalkozást (malom. fűrészüzem, madárodúgyár). Született még két húga, Ilona Erzsébet (1888-1948) és Gizella Margit (1888-1939).

Kühnel Márton 1904-ben a Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium elvégzése után 20 évesen megalapította a madárodú gyárat Kárászon, egyéb iskolai végzettsége nem volt. Ekkor még édesapja id. Kühnel Márton működtette a család malmát; aki 1908 decemberében veséj miatt váratlanul elhunyt. Haláláról a Molnárok Lapjában is megemlékeztek, kiemelve, hogy „*talpig becsületes, kiváló rokonszenves személy*”¹⁰ volt. Id. Kühnel Márton halálával a malom üzemeltetésének feladata ifj. Kühnel Mártonra szállt, aki ekkor 24 éves volt. 1910-ben Debrecenben¹¹ feleségül vette Szikszay Margit Jozefát (1883-1941), aki elvált asszony volt.¹² A házassági anyakönyvi bejegyzésben Kühnel Márton foglalkozásának gyárost jelöltek meg.¹³

1914-ben maga Herman Ottó, a neves természettudós¹⁴ próbált meg a magyar államnál közbenjárni, hogy Kühnel Mártont a kötelező katonai szolgálat alól felmentsék. Azonban az ügy intézése közben Herman Ottó balesetben meghalt, így Kühnel Márton nem kerülhette el a háborús szolgálatot.¹⁵ Első feleségétől korábban elvált, és ugyanebben az évben feleségül vette Pálffy Margit Rózát (1895-1955). Szintén 1914-ben született első gyermeke Eleonóra Anna¹⁶, aki azonban 10 hónapos korában vele született gyengeségben meghalt.¹⁷ 1916-ban született második gyermekük Irén Klára volt.¹⁸

1916-ból származik Kühnel Márton katonakönyve, melyben szerepel (későbbi bejegyzésként), hogy 1917-től őrmesterként¹⁹ szolgált a 19. gyalogezredben.²⁰ Ennek a dokumentumnak fontos részét képezi egy személyleírás. Ennek nyomán tudjuk, hogy Kühnel Márton 173 cm magas, barna hajú, kék szemű, bajszot igen, de szakállat nem viselő férfi volt,²¹ aki magyarul és németül²² is tudott beszélni és írni.²³ 1918-ban kinevezték²⁴ tartalékos építészeti műmeszterré.²⁵ Kühnel Márton magánéletének következő állomása harmadik házassága volt, 1937-ben. Bartha Emíliaval vagy más bejegyzések szerint Emmát vette el.²⁶ Édesanyját Schrott Erzsébetet 1939-ben elvesztette.²⁷

A Kühnel-család a társadalmi helyzetét tekintve magasan kiemelkedett a kárászi átlagból. Először is lehetőségük volt „*a tőkefelhalmozás révén presztízs javak beszerzésre*”²⁸ is, a család Kárász virilís rétegéhez tartozott. Másrészt a jómód a külsőséges jegyekben is tükröződött. Házukat „*porcelán étkészlet, ausztriai bútorzat, családtagokat ábrázoló festmények és nemesi címerük képe ékesítette.*”²⁹ A gyermeküket „*magántanító oktatta, s a ház kertjében református kápolnát építettek.*”³⁰ „*A falubeliek által a családról elmondott emlékek között szerepel az is, hogy Kühnel Márton hintón járt a templomba, vasárnap délután pedig a pappal és a tanítóval kártyázott. A család a gazdag parasztok társadalmi és gazdasági megbecsültségénél is magasabb presztízsre tett szert.*”³¹

A második világháború utáni új államberendezkedés politikai határozatai Kühnel Mártont és családját is elérték, a családot a többi helyi malomtulajdonos családdal együtt kulákká nyilvánították. „*Az államosítás után a Kühnel családot minden vagyonától megfosztották, s nyomorúságos körülmények között tengették életüket a faluban.*”³² A család rövid ideig Pécsen élt, majd visszaköltöztek Kárászra. „*Az erdészeti kisajátította Kühnel üzemét és házát, a fészkesodúgyárost pedig telepörként vették alkalmazásba. Szobát ugyanitt az erdészettől bérelhetett.*”³³ „*Kühnel Márton végső elkeseredésében Kádár Jánosnak írt levelet*” 1959-ben³⁴, melyben „*méltányossági nyugdíjért folyamodott.*”³⁵ Azzal érvelt, hogy madarak számára nyújtott hont, tudatosan eltitkolva üzemének méretét és jelentőségét. Valamint csekély nyugdíjának megemelését kérte, az általa elvégzett több évtizedes madárvédelmi munka elismeréseként.³⁶ Próbálkozása sikertelen volt.³⁷

Kühnel Márton 1961-ben 77 évesen halt meg falujában. *„Haláláról sem a madarászok, sem az egykori üzletfelek nem vettek tudomást. A falu azonban nem felejtette el neves fiát, s szinte egy emberként kísértc utolsó útjára.”*³⁸ Kühnel Márton szerénységének és alázatának utolsó megnyilvánulása, hogy nyughelye fölé a nevét sem vésték fel, csak a *Kühnel-család* felirat olvasható a családi kriptán. Szerénysége, alázata, precizitása emberségessége egész életében elkísérte Kühnel Mártont.

3. A kárászi malomiparos

Kühnel Márton életében meghatározó szerepet kapott malomiparos családból való származása. Harmadik generációs molnár volt, apai és anyai ágon is. Így közeli rokonságban állt több környékbeli malomtulajdonos családjával, molnárával. Ez a körülmény egyértelmű bizonyítéka a völgyeségi malomiparos társadalmi réteg ún. rétegendogám szokásának, vagyis a társadalmi réteg tagjai egymás között házastották gyermekeiket. A völgyeségi malomiparosokat összetartotta a német származásuk, a katolikus vallásuk és a vidéki kisiparos foglalkozásukon belül maga a molnárság is. Igyekeztek falun belül vagy a szomszédos falvakban megfelelő, rétegükhöz tartozó házastársat keresni gyermekeiknek. Előfordult, hogy a malmuk megmaradásának sorsa is a megfelelő molnárral kötött házasságtól függött. Kühnel Márton szüleinek (id. Kühnel Márton és Schrott Erzsébet) házassága is rétegendogám házasság volt.

A Kühnel-család kárászi malmáról az első fennmaradt irat egy levél. A levelet id. Kühnel Márton az alispánnak³⁹ írta, 1887. februárjában.⁴⁰ Az 1885-ben kiadott vízjogi rendelet előírta, hogy minden malmot fel kell mérni a Kultúrmérnöki Hivatal⁴¹ munkatársainak, pontos rajzokat kell készíteniük a hivatalos vízhasználati engedély kiadásához. Ám ha a település előjárósága legalább 20 évre visszamenőleg tudta igazolni, hogy a malom a faluban működik és működésével senkit semmilyen tevékenységében nem zavar, akkor a malom működhetett tovább, alispáni engedéllyel. Tehát a későbbiekben számíthatott műszaki felmérésre, de amíg azt megszervezték, előkészítették addig működhetett tovább. E levélben id. Kühnel Márton arról tájékozta az alispánt, hogy 1867 óta igazoltan a család malmaként működik, továbbá senkit nem zavar a működésével. A malmuk - mely hivatalosan két alulcsapott kerékkel rendelkező vízimalom volt – 1895-ben kapta meg a vízhasználati engedélyt.

A malom története kapcsán is meghatározó esemény, hogy Kühnel Márton édesapja 1908-ban meghalt, ezért 1908 után özvegyére és Márton fiára hárult a malom működtetésének feladata. *„Kühnel Márton 1923-ban a vízikerek meghajtásról turbina használatra kívánt áttérni.”*⁴² *„A vízierő leggazdaságosabb kihasználása érdekében a duzzasztógát koronáját 50 cm-vel akarta megemelni. Árapasztó építésére is vállalkozott, annak elkerülésére, hogy a turbina használata esetén a malomra bocsátott nagyobb víz üzemkorlátozást ne okozzon. Az árapasztó volt hivatva biztosítani, hogy a malom alatt üzemelő kisebb malmok számukra felesleges mennyiségű vizet ne kapjanak.”*⁴³ Ez ellen néhány környékbeli molnár fellebbezéssel élt, mert attól féltek, hogy a malomárkok eliszaposodhatnak. Az ügyben per is indult, melynek végén a földművelésügyi miniszter új eljárást rendelt el.⁴⁴ A környéki molnárok aggodalma szakmai szempontból jogos volt, mert a Kühnel által megépíteni tervezett árapasztó és a duzzasztógát valóban megváltoztatta volna a malomárkokban folyó víz sebességét és iszaposodási mértékét. Ezek a

folyamatok pedig komolyan érinthették volna a malmaik működési lehetőségeit. Kühnel Márton végül engedélyt kapott a zsilip és az árapasztó megépítésére is.⁴⁵ A kultúrmérnökök pontosan meghatározták, hogy az új árkok mekkora méretűek lehetnek. A munkálatok azonban lassan zajlottak, amivel a környék malmainak működését zavarta a Kühnel-féle malom. Az építkezés kivitelezési munkálatai többször halasztásra kerültek, a tulajdonos anyagi fedezet hiányára hivatkozva többször kért halasztást a hivataltól. „*A kivitelezési munkák 1940-re fejeződtek be, a malmot azonban a tulajdonos még ebben az évben leállította.*”⁴⁶ Ekkor még a malom mellett működő fűrészüzem tovább működött, mert a környéken nem volt versenytársa és a Völgységben működő összes bányának⁴⁷ folyamatosan szüksége volt talpfák és egyéb faanyagok méretre vágására. A fűrészüzemben 15-20 fő dolgozott. A feldolgozásra szánt faanyag „*a pécsi püspöki, és a dombóvári Eszterházy-féle uradalomból származott.*”⁴⁸

A Kühnel-malom utolsó bizonyítható vízhasználata 1952-re tehető, ezután a malom állami tulajdonba került, az épületet a Mecseki Állami Erdőgazdaság használta tovább irodaként. A Völgységben harminc körüli volt az állami tulajdonba vett malmok száma. Ezek a malmok a legnagyobb bevétellel rendelkező malmok voltak, mert a kevésbé megfontoltan irányított malmok a korábbi történelmi események (pl. válság) miatt ekkorra már leálltak. A Kühnel-malom a terület egyik legjobban működő malma volt, amit a 10q körüli őrlési kapacitásának és a malom mellett működő fűrészüzemből és a madárodúgyárból származó feltételezhetően jelentős bevételeinek köszönhetett. E bevételek miatt volt lehetősége Kühnel Mártonnak, és korábban édesapjának a malom folyamatos technikai fejlesztésére. A fejlesztések következtében a malom még rövidebb idő alatt is jobb őrleményeket volt képes előállítani. A minőségi és időbeli javulás növelte a malomba járó őrlétek számát, következésképpen a bevételeket is.

Egy 1961-ből származó irat szerint Kühnel Márton a vízhasználati jogáról önként lemondott. Ez rendkívüli cselekedet volt társadalmi rétegén belül, senki más nem döntött így a Völgységben. A lemondás mögött Kühnel Márton alázatos és visszahúzódó személyét kell látni, aki ekkorra már tulajdonképpen minden gyárát, birtokát elvesztette és tudatában lehetett annak is, hogy nem fogja ezeket egyhamar visszakapni. A megfáradt, meggyötört Kühnel Márton életének végén, szembesülve a nagyon komoly veszteségekkel, már nem kívánt jogilag sem malomtulajdonos sem pedig molnár lenni. Hiszen tudta, hogy hiába van joga hozzá, malmát többé nem működtetheti. 1962-ben a Kultúrmérnöki Hivatal elismerte, hogy Kühnel Márton lemondott a vízhasználati jogáról. Az utolsó irat, amely a Kühnel-malommal foglalkozik, 1968-ból származik, amelyben az erdészeti épülethasználatát erősítették meg. Ám az utolsó két irat keletkezésekor Kühnel Márton már nem élt.

4. A Csonka-Baranya megyei Molnárszövetség vezetőségében

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1918 novemberi összeomlása után az 1918. november 13-án megkötött belgrádi fegyverszüneti megállapodás értelmében az ország a Barcs-Szigetvár-Pécs-Baja-Kisszállás vonalig szerb megszállás alá került. Baranya megye 7 járása közül hatot megszálltak a szerbek. Ám a hetedik, Hegyháti-járás, mely részben a Völgység területét képezi magyar terület maradt.⁴⁹ Így a járás malomtulajdonosai önként működtetni kezdték a Csonka-Ba-

ranyai Molnárszövetséget.⁵⁰ A szerbek 1921 augusztusában kivonultak Baranya megyéből. Ekkor a mai Magyarország területén maradt járások molnársjai és a hegyháti molnárok közösen szervezték újra a megyei molnárszövetséget.

Az újrászervezés részeként Kühnel Márton 1922 novemberében azt a feladatot kapta, hogy Miskolczi Józseffel közösen írják össze a Hegyháti járás molnársjait.⁵¹ 1921-től érvényben volt az ún. kontingentálási rendelet.⁵² Ez arról szólt, hogy a lakosság ellátásának érdekében minden malomnak kötelező volt beszolgáltatásra szánt gabonát ingyen őrölni. Minden megyére kivetették az őrlésre szánt gabonamennyiséget. A legnagyobb problémát az okozta, hogy a kisebb malmok számára az ingyen őrlés komoly megterhelést jelentett, míg a nagyobb és gazdaságilag erősebb malmok számára nem okozott különösebb nehézséget a gabonatöbblet megőrlése. Kühnel Márton tagja volt egy olyan bizottságnak,⁵³ amely a kontingens mennyisége ellen beadott fellebbezéseket felülbírálta.⁵⁴ Nem tudtak minden kérést teljesíteni, mert a kötelező kontingentálási mennyiség ekkor még nem volt biztos, mert voltak a megyében renitens malmok is,⁵⁵ amelyek nem igyekeztek a rájuk szabott mennyiség megőrlésével, valamint a kontingentálás alatt felmerült szabálytalanságok ügyében Kühnel Mártont küldte el a megyei molnárszövetség az Országos Molnárszövetséghez referálni és hathatósabb eljárást kérni. Kühnel Márton neve és tevékenysége még egyszer feltűnt a kontingentálás végrehajtása kapcsán, amikor 1923-ban a Baranya megyei kontingens kivető bizottság tagjai közé⁵⁶ választotta a Közélelmezésügyi miniszter.⁵⁷

A Csonka-Baranyai Molnárszövetség története még további kutatásokat igényel és érdemel, de a következő néhány konklúzió már most levonható. A helyi molnárság szoros összetartását, szakmai érdekérvényesítésének feladatát, a megyei molnárszövetséget annyira fontosnak tartották, hogy a szerb megszállás okozta súlyos nehézségek ellenére is megpróbálták közösségekben, egymást nem hátráltatva, amikor csak lehetett együttműködni. A közös munkában Kühnel Mártonnak többször jutott fontos megbízás. Ezek a megbízások mind azt jelzik, hogy a helyi molnár réteg elismert, megbecsült és tisztelt tagja volt. Ugyan a megyei Molnárszövetség elnöke nem volt, de mégis többször bíztak rá rendkívül fontos feladatokat. Feltételezésem szerint azért tették ezt a járási molnárok, mert Kühnel Márton sikeres malomtulajdonos volt, ismert volt emberséges viselkedése és feltehetőleg ismerték szakmai precizitását, tudását és munkához való hozzáállását is.

Annak ellenére, hogy Kárász egy nagyon kicsi település volt, a Kühnelek tevékenysége országos szinten is ismert volt. A következő generációhoz tartozó ifj. Kühnel Mártonnak már országos kérdésekben is kikérték a véleményét. Ennek az egyik legizgalmasabb megnyilvánulása az ún. lisztmoly-ügy volt.

A Molnárok Lapjának tudósítása szerint 1923 novemberében Kühnel Márton meghívást kapott 21 társával együtt a Közélelmezési Minisztériumba.⁵⁸ A meghívás oka egy lisztmoly problémával foglalkozó tanácskozás volt. A tanácskozáson részt vettek az állam,⁵⁹ a malomiparosok és különböző a malomipart részben érintő szakágak⁶⁰ képviselői is. A cél az volt, hogy megoldást találjanak a lisztmoly terjedésének megállítására. A lisztmoly kérdésről az eggyel korábbi lapszámban Mészöly László, a Pest megyei Molnárszövetség elnöke írt részletes probléma kezelési megoldást.⁶¹ Arról volt szó, hogy a lisztmolylepkék⁶² előszeretettel petéznek a malmok különböző berendezéseinek hasadékaiba, ahonnan könnyen belekerülnek a peték a lisztbe. Ha a peték már a liszt között kelnek ki, úgy a liszt használhatatlanná válik. A megoldás a malmok berendezéseinek télen történő alapos takarításában rejlett.⁶³

Ha alaposabban belegondolunk, hogy e tanácskozáson kik vettek részt és milyen szakirányt, érdeket képviseltek akkor viszonylag gyorsan felmerül a kérdés, hogy hogyan kerül egy ilyen szintű tanácskozásra egy kis faluból származó, ámbar nagyon tehetséges molnár, Kühnel Márton? A válasz nem a saját malmának méretében vagy technikai fejlődésében keresendő, hanem abban, hogy Kühnel Márton madárodú gyártással is foglalkozott és ő volt az egyetlen az országban, aki értett a madarakhoz és ezzel párhuzamosan molnár és malomtulajdonos is volt. A feltételezhető érintettsége a cinegék és a csuszkák élelmezése miatt állt fenn, ugyanis ezeknek a madaraknak a táplálékát a molylepkefélék képezik. Tehát Kühnel Márton azért kapott meghívást a tanácskozásra, hogy megoldási ötletet adjon a lisztmolylepkék ellen. Annak ellenére, hogy a gőzmalmok a berendezéseik felépítése miatt jobban alkalmasak a lisztmolylepkék petéinek lerakására, a vidéki malmok is szennyezettek lehettek.

5. Egy elvetélt nyitás kísérlete a bányászat felé

A Völgyességben már a vizsgált korszaknál több évszázaddal korábban foglalkoztak bányászattal. A 20. század első harmadában fellendült a területen a bányászat. ⁶⁴ „*A sásdi járás felszíni és geológiai adottságai lehetővé tették, hogy némely község saját hasznára, a saját határain belül követ bányáshasson.*”⁶⁵

Kühnel Márton 1935-ben a magyaregregyi és egyéb tulajdonosoktól szénbányászati jogot vásárolt.⁶⁶ A váságot követően, a gazdaság élénkülésével egy darabig biztatónak látszott a helyzet. 1936-ban az Iparügyi Minisztérium munkatársai mintát vettek a bányájából és azt korszerű módon megvizsgálták. Majd a bányából felhozható szenet átlagos fűtőértékűnek nyilvánították.⁶⁷ Erről az eseményről a Malomújság nevű szakfolyóirat is megemlékezett, a hirdetés rovatban *Új magyar kőszénbánya* címmel.⁶⁸ „*Az ország bányái között a magyaregregyi szén minősége a negyedik helyre került. További vizsgálatok a szenet a DGT által bányászottal egyenrangúnak találták.*”⁶⁹ A Duna Gőzhajózási Társaság a terület legnagyobb bányavállalata volt.

1937 februárjáig nagyon intenzíven folytak a munkálatok, melyek egyrészt technikai problémák miatt (pl. beomlás) rekedtek meg.⁷⁰ Ennél is nagyobb gondot jelentett azonban, hogy „*a kibányászott szénnek megfelelő piaca nem volt. Kühnel Márton piacszerzési kísérletei nem jártak megfelelő sikerrel.*”⁷¹ 1937-ben a bányába egy félstabil gőzgépet akart felszerelni. Ennek működtetéséhez azonban napi 10 m³ víz kellett volna, amely eléréséhez vízszabályozásra⁷² lett volna szükség Kárász és Magyaregregy között, valamint egy vízgyűjtő medence építésére is.⁷³ 1940-ben Kühnel Mártonnak sikerült a bányászati jogokat bérbe adnia. A bányát a mázai bánya alapítói Román János és Székely György vették bérbe. Kühnel Márton tudta, hogy a befektetésének sikere kicsi. „*A kőszénkutatói és kiaknázási jogot végül is 1943-ban dr. Zajgóvári Károly budapesti ügyvéd és dr. Vujics Milánné szabadkai magánzó vásárolta meg. Kühnel Márton veszteségei a vételárral azonban közel sem térültek meg.*”⁷⁴

6. A magánember, az ornitológus

Kühnel Mártont egész életében a madárvédelmi tevékenysége. 1905-ben már madárvonulási jelentéseket küldött a Magyar Ornitológiai Központ számára.⁷⁵ Kühnel Márton malma mellett

működött egy fűrészüzem is, mely folyamatosan rendelkezésre állt az odvakhoz szükséges faanyag méretre vágásához. Ráadásul a fűrészüzem berendezéseit a malom kerekeivel hajtották meg, így eleinte a fűrészelés is vízmeghajtással működött.

Kühnel Márton az Első Magyar Madárodúgyárat 1904-ben⁷⁶ alapította.⁷⁷ 1904-ben Herman Ottó már próbálkozott fészekodvak gyártásával, de csak terv szinten. A tervek megvalósítására Kühnel Márton vállalkozott,⁷⁸ aki ekkoriban már folyamatosan madár megfigyeléseket végzett Kárászon. A „*Földművelésügyi Minisztérium támogatásával Németországból mesterséges faodúk készítéséhez szükséges gépeket hozat, és fűrésztelepének melléküzemeként megalapítja az Első Magyar Fészekodúgyárat, mely országszerte ismertté válik.*”⁷⁹ Az odvak cinkék, búbos bankák, harkályok, baglyok, barázdabillegetők,⁸⁰ csuszkák, légykapók⁸¹ számára készültek. Az odvakba a madarak alulról tudtak bejutni, mely műveletre a verebek nem képesek, így a verebek túlszaporodása is megállíthatóvá vált.

„*A Kühnel-féle gyár az eddig ismert fészekodvak közül a legtökéletesebbet gyártja*”⁸² és ezt hazai alapanyagokból tette.⁸³ 1906 januárjában a minisztérium kiadott egy pontos leírást a mesterséges fészekodvak alkalmazásáról. Ezt a dokumentumot az erdészetek számára küldték el. Szintén ebben az évben készült egy országos tervezet az erdők madárvédelmére. Az ehhez szükséges madárodvakat Kühnel Márton gyártotta.⁸⁴ 1907-re akkora lett a megrendelések száma, hogy az állam még egy speciális fűrőgép elkészítését finanszírozta. Már egy évvel korábban, 1906-ban, az állam rendeletben⁸⁵ határozta meg, hogy a madarak fészkelését odúkkal kell elősegíteni, melynek téli védelmi funkciói voltak.⁸⁶ E rendelet miatt a fészekodúgyár megrendeléseinek száma évi több ezresre nőtt, mert az állam elrendelte, hogy az erdészetek kötelesek ilyen madárodvakat felszerelni az erdeikben.

A kárászi gyárban készült madárodvak és egyéb madárvédelmi eszközök (pl. etetők) M.O.K.⁸⁷ szabvány szerint készültek.⁸⁸ „*A M. O. K. felügyelete alatt álló baranyakárászi*⁸⁹ *gyár vízierővel hajtott 1 odu-, és 1 röplyukfűrőgéppel felszerelve egyelőre 8 munkással s csak nappali üzemmel naponként átlag 100-120 fészekodút képes előállítani.*”⁹⁰ A gyárban négyféle fészekodú készült, mind a négy alapvetően a Berlepsch-féle mintát követte, de Kühnel Márton e német mintát kicsit megváltoztatta. Az odvak tartólécseit a fatörzsekre lehetett erősíteni, így ezek ritkábban hasadtak el, mint a korábbi minták lécei.

A Kühnel Márton gyárában készült madárodvak több díjat is nyertek. 1907-ben az országos kiállításon díszoklevelet nyert.⁹¹ 1908-ban Eperjesen a gyümölcs-, és kertészeti kiállításon az odúk állami bronzérmét, a madárkalács elismerő oklevelet nyert.⁹² 1929-ben a Barcelonai Világkiállításon,⁹³ majd Milánóban is arany érmet nyert az odvakkal és az etetőkkal. „*A nagy tudásvágyú és falujában igen aktív Kühnel az elismerést munkája megérdemelt jutalmának tekintette. Kortársai szerint bár igen szerény ember volt, irodájában mégis ott függtek a díszesen bekeretezett oklevelek, kedves madarainak akvarelljei között.*”⁹⁴

Az 1930-as években film készült a madarak életéről és védelméről.⁹⁵ A kárászi odúgyár folyamatosan kapta az állami megrendeléseket a következő évtizedekben. A madárvédelemmel foglalkozó szakemberek megállapítása szerint senki nem tudott a gyárral versenyre kelni, mert Kühnel Mártonnak szívügye volt a madárvédelem, ami a gyár áraiban és az üzlethez való hozzáállásában is megjelent.⁹⁶ 1952-ben a gyár állami tulajdonba került, a malommal együtt. A Mecseki Állami Erdőgazdaság használta tovább a gyárat, és Kemler József asztalos gyártotta benne az odvakat, aki Kühnel Márton tanítványa volt.⁹⁷

Fazekas Imre írása szerint az 1980-as években „*Kühnel madárodúgyártó gépe még... (kiemelés tőlem: ZS. B. R.) működőképes állapotban volt*”⁹⁸ és az erdészet munkatársait foglalkoztatta a kérdés, hogyan lehetne újraindítani azt.⁹⁹ Feltehetőleg azért kapott ekkora figyelmet, mert Kárász környékén ma is körülbelül 100 madárfaj él, melyek között sok a ritka fajta.¹⁰⁰

7. Összefoglalás

Kühnel Márton nagy gyakorlati tudással rendelkező szakember volt, aki több lábon állt, több egymásra épülő vállalkozást vitt sikerre. Felmerül a kérdés, hogy mi volt a sikerének a kulcsa? Nagy valószínűséggel a személyes motivációnak nagy szerepe lehetett benne. Anyai- és apai oldalról is molnár família a tudást és a molnársággal való erős önazonosságot is biztosította. Továbbá a Kárászhoz, vagyis a helyhez való kötődése, annak minden értékéhez – kiváltképp a természeti értékekhez (madarak) való ragaszkodása – vagyis a helyiidentitása is meghatározó lehetett. Mindamellettt személyisége, munkamorálja és munkabírása, kivételes alkalmazkodókészségének is juthatott szerep a sikereiben. Ám Kühnel Márton sem vonhatta ki magát 20. században zajló történelmi események, politikai és gazdasági változások következményei alól. Míg a század első felében számtalan próbálkozást tett helyzetének stabilizálására, addig az 1945 utáni változásokkal szemben, a tulajdonviszonyok drasztikus átalakításának idején megszűnt minden mozgásteret, az életének fontos részét képező vállalkozásait elveszítette.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Levéltári források

- Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár, Budapest. Pécsi Kultúrmérnöki Iroda iratai 6.12.6.: XXVI. 1. Kühnel Márton féle malom, Kárász
XXVI. 26. Schrott Ádám, Schrott János majd Schrott József ugyanazon malmai, Máza
XXVI.4. id. majd ifj. Lovinusz Ádám majd Lovas János ugyanazon malma, Szászvár
1906. évi I. tc. A mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi márczius hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező két jegyzék becikkelyezéséről.
1921. XXXIX. tc. Az ellátatlanok ellátásának biztosítására szolgáló örlési forgalmi adóról.
Bonyhádi Evangélikus Gimnázium névsora 1895, 1896 és 1897.
Honvédségi Közlöny 1918. 128. szám
Katolikus Egyházi Anyakönyvek 1636-1895.
Polgári Anyakönyvek 1895-1980.
MSK. (1912): A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest. 42. kötet.
Népszámlálás 1941 (1947): Az 1941. évi népszámlálás, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Sajtóforrások

- Aquila, 1906-1992., Dunántúl, Dunántúli Napló, Köztelek, Malomújság, Molnárok Lapja 1909-1923., Magyar Hírlap 1997.

Szakirodalom

- Böllöny József- Hubai László (2020):** Magyarország kormányai 1848-2004. Akadémiai Kiadó, Budapest. In: https://mersz.hu/hivatkozas/m775mk_199/#m775mk_199 (utolsó letöltés: 2023. 09. 20.)
Erdősi Ferenc: A sásdi járás iparának néhány sajátossága. In: Dunántúli Közlemények 23. MTA.

Füzes Miklós (1997): Márévár, és környéke. Kistáji monográfia. Magyaregregy, Magyaregregyi Baráti Kör.

Máté Gábor (2014): A vízhasználat átalakulása az államosítás és a téveszesítés következtében a Völgységi-patak felső vízvidékén. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Balassi Kiadó, Budapest.

Légrády Elek (1938): A volt magyar királyi pécsi 19. gyalogezred és alakulatainak története. Pécs.

Szokoly Károly (2013): Kétszáz év a Mecsek mélyében. A szászvári bányászkodás története. Szászvári Középületekért Közalapítvány, Szászvár.

Tömösy Ferenc (1946): A honvédség szerepe és feladatai az ország újjáépítésében. In: Honvéd 1. évf. 1. szám.

Internetes források:

<http://www.hermannottointezet.hu/herman-otto> (utolsó letöltés: 2023. 09. 20.)

<https://www.bad-staffelstein.de/de/tourismus/bad-staffelstein/geschichte/> (utolsó letöltés: 2023. 09. 06.)

¹ A tanulmány egy bővített változata megjelenik 2024. tavaszán, német nyelven az MTA-PAB gondozásában

² Az iratokban nem szerepel idősebb és ifjabb megkülönböztetés, de a két személy (apa és fia) biztos megkülönböztetése érdekében én ezt a tanulmányban így fogom használni. Id. Kühnel Márton (1849-1908) és ifj. Kühnel Márton (1884-1961)

³ Katolikus Egyházi Anyakönyvek 1636-1895. és Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

JEGYZETEK/NOTES

⁴ XXVI.4. id. majd ifj. Lovinusz Ádám majd Lovas János ugyanazon malma, Szászvár

⁵ Katolikus Egyházi Anyakönyvek 1636-1895. és Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

⁶ Katolikus Egyházi Anyakönyvek 1636-1895. és Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

⁷ Fazekas Imre: In memoriam. In: *Aquila* 1992. 205.

⁸ XXVI.1. Kühnel Márton malma, Kárász. A malmuk történetére később fogok részletesen kitérni.

⁹ Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

¹⁰ *Molnárok Lapja*, 1909. január 2. 16. old.

¹¹ Kühnel Márton néhány évet Debrecenben élt, a madároductyár ekkor ott üzemelt, majd gyárral együtt visszaköltözött szülőfalujába Kárászra.

¹² Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

¹³ Uo.

¹⁴ Hermann Ottó (1835-1914), néprajzkutató, zoológus, természetkutató, polihistor. politikus. In:

<http://www.hermannottointezet.hu/herman-otto> (utolsó letöltés: 2023. 09. 20.)

¹⁵ Dr. Kopasz Gábor: Hermann Ottó kapcsolata Baranyával. In: *Dunántúli Napló*, 1968. március 3.

¹⁶ Katolikus Egyházi Anyakönyvek 1636-1895.

¹⁷ Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

¹⁸ Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

¹⁹ Kühnel-család archívuma

²⁰ A 19. gyalogezred a baranyai, somogyi és tolnai alakulatokat tömörítette. A szerbek ellen harcoltak, majd átvezényelték őket a Kárpátokba. In: Légrády Elek (1938): A volt magyar királyi pécsi 19. gyalogezred és alakulatainak története. Pécs.

²¹ Kühnel-család archívuma

²² Ez német származása miatt egyáltalán nem meglepő.

²³ Kühnel-család archívuma

²⁴ *Honvédségi Közlöny* 1918. 128. szám

²⁵ Tartalékos építészeti műmester: A műmesterek a műszaki segédszemélyzet részlegéhez tartoztak és feltételezhetően a hidak, épületek, bunkerek javításáért feleltek. Esetenként aknákat is hatástalanítottak. Tömösy Ferenc (1946). Valamint ezúton köszönöm Turnár Erik kollégámnak a szakértő magyarázatát a katonai megbízatások témakörében.

²⁶ Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

²⁷ Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

²⁸ Máté Gábor (2014) 494. old.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

- ³² Fazekas, Imre: In memoriam. In: *Aquila* 1992. 206. old.
- ³³ Máté Gábor (2014) 496. old.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo. 10. forrás, *Függelék* 661.
- ³⁸ Fazekas Imre: In memoriam. In: *Aquila* 1992. 206. old.
- ³⁹ Jeszenszky Ferencnek hívták ekkor a megye alispánját.
- ⁴⁰ A Baranya megyei malmokat 1890-ig bezárólag mind felmérték, és az engedélyeiket is kiadta a Kultúrmérnöki Hivatal. 1887-ben ilyen témában alispánnak levelet írni viszonylag gyorsnak számít, tehát id. Kühnel Márton feltehetőleg tisztában volt az országos malomiparos folyamatokkal.
- ⁴¹ A Dél-Dunántúl a székesfehérvári majd a Pécsi Kultúrmérnöki hivatalhoz tartozott.
- ⁴² Füzes Miklós (1997) 160. old.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ Például: Szászvár
- ⁴⁸ Füzes Miklós (1997) 160. old.
- ⁴⁹ Kárász Baranya megyéhez tartozik ma is.
- ⁵⁰ Minden megyében működött molnárszövetség, mely szövetségek a molnárok érdekérvényesítő és szakmai fórumai voltak. A csonka megjelölés a megye további területeinek megszállt mivolta miatt volt szükséges, hiszen a megszállt területek molnárainak nem volt lehetősége szakmai fórumokat tartani.
- ⁵¹ *Molnárok Lapja*. 1922. november 25.
- ⁵² 1921. XXXIX. tc. Az ellátatlanok ellátásának biztosítására szolgáló örlési forgalmi adóról.
- ⁵³ *Molnárok Lapja*, 1922. november 25.
- ⁵⁴ *Molnárok Lapja*, 1922. május 20. 267.
- ⁵⁵ „Baranya megyei Molnárszövetség (Pécs) f. hó 5-én 23 renitens malmot jelentett be a Közélelmezési Minisztériumnak, akik ellen a sürgős eljárás megindítását kérte.” In: *Molnárok Lapja* 1922. május 20.
- ⁵⁶ *Molnárok Lapja*, 1923. júl.7.
- ⁵⁷ E posztot 1924-ig Bud János töltötte be. „Országos Közélelmezési Tanács és a közélelmezésügyek irányításával megbízott tárca nélküli miniszter” címen. In: Bölöny József- Hubai László (2020)
- ⁵⁸ Közélelmezésügyi Minisztérium, 1917. augusztusa és 1924. júliusa között működött. feladata a közélelmezési ügyek ellátása volt. In: Bölöny József- Hubai László (2020)
- ⁵⁹ br. Prónay György (1887-1968) államtitkár elnökölt, ő volt az utolsó vezetője közélelmezésért felelős minisztériumnak, később ezt a feladatot a miniszterelnökségi államtitkár feladatai alá rendelték. In: Uo.
- ⁶⁰ Állatételtan szakértők, rovarszakértők, vegyészek, mérnökök, gépgyárosok
- ⁶¹ dr. Mészöly László (1873-1961) állatorvos, a biatorbágyi Ilona-hengerműmalom tulajdonosa, a szerző dédapja
- ⁶² ephestia kühiella (lat.)
- ⁶³ Mészöly, László: A lisztmoly irtása. In: *Molnárok Lapja*, 1923. november 3.
- ⁶⁴ Szokoly Károly (2013) 17-23. old.
- ⁶⁵ Erdősi Ferenc 184.
- ⁶⁶ Füzes Miklós (1997) 161. old.
- ⁶⁷ Uo.
- ⁶⁸ *Malomújság*, 1936. augusztus 16. 358. old.
- ⁶⁹ Füzes Miklós (1997) 161. old.
- ⁷⁰ Uo.
- ⁷¹ Uo.
- ⁷² A Völgységi-patak Magyaregregy és Kárász közötti szakaszáról lett volna szó.
- ⁷³ Füzes Miklós (1997) 161. old.
- ⁷⁴ Uo.
- ⁷⁵ *Aquila*, 1964-1965. 251. In memoriam
- ⁷⁶ *Aquila*, 1925-1926.
- ⁷⁷ *Aquila*, 1906. Intézeti ügyek, 1906. november 30. Darányi Kálmán földművelési miniszter a kincstári és állami kezelésbe vett erdőket el akarta látni fészekodvakkal.
- ⁷⁸ *Aquila*, 1907.
- ⁷⁹ *Aquila*, 1964-1965. 251. In memoriam
- ⁸⁰ *Dunántúli Napló* 1964. november 23.
- ⁸¹ Fazekas, Imre In: *Dunántúli Napló*, 1983. december
- ⁸² *Köztelek* 1907. január 5. 17. évfolyam 2. szám

⁸³ *Aquila*, 1907.

⁸⁴ Uo., megrendelések száma és fajtája: 3681 fészekodú, 4 etetőkunyhó, 57 etetőszekrény

⁸⁵ 1906. évi 1. tc. a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi márczius hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képző két jegyzék becikkelyezéséről.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Magyar Ornitológiai Központ

⁸⁸ *Aquila*, 1907.

⁸⁹ Kárászt a vizsgált korszakban Baranyakárásznak nevezték, én e tanulmányban Kárászként használom, mely mai megnevezése a településnek.

⁹⁰ *Aquila*, 1907. 295.old.

⁹¹ Fazekas, Imre In: *Aquila* 1992. 207-208. old.

⁹² Uo.

⁹³ Baranyakárásztól Barcelonáig. In: *Dunántúl*, 1929. júl. 27. Interjú Kühnel Mártonnal

⁹⁴ Fazekas, Imre In: *Dunántúli Napló*, 1983. december

⁹⁵ *Dunántúli Napló* 1983. december 21.

⁹⁶ *Aquila*, 1943. 36.

⁹⁷ *Dunántúli Napló* 1964. november 23.

⁹⁸ Fazekas, Imre In: *Dunántúli Napló*, 1983. december

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.